

Психологія

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(22)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9

ББК 65.9(4УКР)я43

М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора

Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 24 червня 2009 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 3(22). — 256 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

ISBN 978-611-02-0010-3

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 978-611-02-0010-3

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Дворников В. М. Проблеми механізму банкрутства і сучасні шляхи їх вирішення.....	77
Захожай В. Б. Регіональна сегментація ринку лісопродукції.....	5	Товт О. М. Методологічні основи формування соціальної орієнтації економіки	81
Семененко І. С., Семененко О. С. Форми і механізми активізації єврорегіонального трансграничного співробітництва на українсько-угорському прикордонні	12	Поплюк Б. С., Андреева Х. П. Экономическая дифференциация украинской экономики	90
Дікарєв О. І. Економічна дипломатія як досвід гармонізації конкуренційних енергетичних стратегій і ресурс міжнародної енергетичної безпеки	19	Недашковська Н. В. Система організації лікування та профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні	97
Коваль М. І. Методологічні проблеми організаційно- технічного забезпечення аналізу та експертизи державного бюджету в умовах функціонування АІАС "Держбюджет"	27	Казымов Фахри Хангусейн оглы Современное состояние банковской системы Азербайджана	104
Юсеф Н. Н., Гараханлу Фарназ Економічні інтереси України на Близькому Сході.....	34	Дурбало О. В. Демографічний фактор та його зв'язок із сімейною політикою в Україні.....	108
Головач Н. А. Факторний аналіз динаміки економічної ефективності	38	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	113
Задорожний В. П. Інвестиційні процеси у світовій економічній системі під впливом глобалізації	41	Гольцов А. Г. Геопросторова політична організація світу: сучасний стан і тенденції трансформації.....	113
Шихизаде Интигам Алисахиб оглы Управление инвестициями по диверсификации транзитных газотранспортных систем (на примере России и Украины)	49	Кочетков В. В., Кочеткова Л. Н. Постиндустриальное общество и социально-правовое государство	119
Гармашів В. Г. Геоекономічні стратегії причорноморських держав у контексті інтересів України	54	Логвиненко С. В. Тероризм і світова безпека в контексті політики національної безпеки України	128
Мамедов Ровшан Принципи сучасної інтеграційної стратегії України	60	Беспаль Д. Г. Громадські організації в політичній системі України	133
Динєв Йордан Дімітров Шляхи і перспективи України та Болгарії на світовому ринку туристичних послуг	68	Щербак Д. С. Теоретичні та історичні аспекти соціальної політики України.....	139
		Гжегож Типаньский Роль ЗМІ в демократизації політичного процесу України	146

Абдуллаев Самир Проблема Каспия	152
Лук'янова Н. Л. Державна молодіжна політика як засади практичної реалізації політики щодо молодого покоління в Україні	158
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	162
Чернуха Н. М., Бахов І. С., Пантюхін В. О. Виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки у вищій школі	162
Сусська О. О. Мас-медіа та їх роль в політичному дискурсі (соціально-психологічний аспект)	168
Андрощук А. Г. Лінгвопсихологічний вимір сучасної бізнес-освіти	174
Терлецька Н. В. Невротичні розлади як психогенні захворювання в медичній психології	179
Садовая М. А. Категория цели как составляющая потенциала самореализации личности	185
Проскуріна В. А. Комунікація і комунікативні бар'єри: соціально-психологічний підхід	190
Шипелик Т. В. Роль нравственной психологии в развитии личности	198

ЮРИДИЧНІ НАУКИ	201
Моршинев Є. І., Федик Є. І. До проблеми правового забезпечення матеріальної відповідальності працівників і перспектив її існування	201
Низенко Е. І. Деякі аспекти захисту інформації у сфері підприємницької діяльності	208
Гудов В. В. Витоки інститутів громадянського суспільства в давній Русі-Україні	213
Побережний В. І. Незаконні дії у разі банкрутства: вітчизняний і зарубіжний досвід	217
Романченко С. Г. Роль та місце процесуальних норм у податковому праві	220
Лієва Стоянка Іванова Здійснення суб'єктивного цивільного права за законодавством України і Республіки Болгарія	228
Лезнер В. В. Громадянське суспільство: поняття, ознаки і принципи діяльності	235
Ноженко В. А. Концепції співвідношення законності та справедливості в ідеях учених ХХ століття	243
Сокуров Я. Міжнародний захист права дитини на освіту	249
Відомості про авторів	253

УДК 372.461:371.212

Н. М. ЧЕРНУХА

І. С. БАХОВ

В. О. ПАНТЮХІН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ І ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 162–167

Подано деякі аспекти формування культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки сучасних студентів.

Проблема міжнаціонального спілкування завжди була і буде актуальною, нею завжди цікавилися вчені багатьох країн. Звісно, питання міжнаціонального спілкування є складним і багатограним. Гуманітарні науки розглядають різні аспекти цієї проблеми: соціально-психологічний, соціально-політичний, соціологічний, лінгвістичний, педагогічний тощо.

Наявні міжетнічні конфлікти у сучасному суспільстві детерміновані сукупністю факторів: руйнуванням соціально-економічних, політичних, ідеологічних взаємозв'язків; злочинною активізацією військових конфліктів; руйнацією конфесійних і національних ідеалів, ціннісних настанов; відсутністю добре продуманої і всебічно обґрунтованої концепції національної політики; неконтрольованою міграцією; зростанням національної самосвідомості раніше репресованих народів.

Звичайно, у цих умовах різко підвищується актуальність і значущість національних культурних установок, ціннісно-символічних аспектів буття національних соціумів, специфічних особливостей конкретних етносів.

У науковій літературі поняття “культура міжнаціонального спілкування”, “міжкультурна комунікація” переважно почали застосовуватися з початку 80-х років ХХ ст. Так, наприклад, проблема спілкування в етнічній сфері й спроба визначення критеріїв культури міжнаціонального спілкування, а також типологія міжнаціонального спілкування в умовах різних соціально-політичних систем знаходять віддзеркалення у працях А. Авксентєва, Т. Бурмистрової, Н. Гасанова, Л. Дробижевої та інших науковців.

У дослідженні проблеми міжнаціонального спілкування важливе місце посідають етнологічні теорії С. Арутюнова, Е. Баграмова, Ю. Бромеля,

Л. Гумільова і багатьох інших, котрі дають можливість глибше осмислити сутність міжетнічних стосунків і виявити особливості зазначеного процесу.

Вихідною методологією для дослідження етнічної толерантності особистості є культурно-історична концепція вивчення психічних явищ Л. Виготського, А. Леонтьєва, А. Лурія та історико-еволюційний підхід до вивчення особистості, розроблений А. Асмоловим.

Для виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки доречно звернутися до терміна “комунікація”, який з’явився в науковій літературі у 20-х роках XX ст. у зв’язку з необхідністю вивчення процесів міжособистісного спілкування, взаємного розуміння людини людиною, ефективності життєдіяльності, досягнення успіху, а також у зв’язку з розвитком засобів масової інформації, їх впливом на свідомість індивіда і масову свідомість та необхідністю вивчення механізмів маніпулювання особистістю, масами, управління суспільством, його культурою. Дійсно, культура формує особистість членів суспільства, а культурі навчаються через пряме чи непряме спілкування.

Спілкування — це специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників окремих соціальних груп, культур; це складова соціального буття людини як суспільної істоти, джерело її життєдіяльності; умова формування суспільства та особистості. Людина не може існувати поза спілкуванням з іншими людьми. Потреба у спілкуванні є однією з базових потреб суспільного індивіда. В умовах спілкування здійснюється комунікативний процес, відбувається взаємодія, взаємовплив індивідів, з’являється взаєморозуміння.

Отже, спілкування — це важливий фактор соціальної детермінації поведінки індивіда. У його процесі людина завжди прагне певним чином впливати на свого партнера, а сама зазнає впливу з боку останнього.

Зауважимо, що ефективність соціальної комунікації багато в чому залежить від розуміння. Комунікація не може розглядатися просто як передання знань, а завжди як взаємодія сторін, переслідуючи певні, часто різні цілі. Розуміння носить діалогічний характер. “Розумному й натяку досить” — каже нам народна мудрість. Але натяку досить тому, хто вже володіє знаннями смислового цілого. Розуміння залежить від особливостей суб’єкта, який сприймає інформацію, від його цілей, орієнтації, контексту осмислення.

З нашої точки зору, міжкультурна комунікація має на увазі міжособистісне спілкування представників різних культур, а також культурні контакти. У процесі міжособистісного спілкування представників різних культур відбувається збагачення національної самосвідомості. З більш розвинених до менш розвинених суспільств проникають елементи культури, які здатні в процесі культурних контактів сприяти скороченню історичного шляху розвитку народів. Проте не завжди культурні контакти є позитивними.

У наш час виокремлюють п’ять основних напрямів взаємозалежності, взаємопроникнення культур, які слугують основою для вироблення глобального мислення для значущого і продуктивного спільного життя людей: розвиток технологій; глобалізація економіки; інтенсивні міграційні процеси; мультикультурність; розпад нації — держави, на думку Т. Н. Ломтева.

Сукупність цих напрямів розвитку створює основу для усвідомлення визначальної ролі володіння компетенцією міжкультурного спілкування в умовах життя у взаємозалежному світі, коли людина мусить демонструвати, — як вважає Т. Н. Ломтев — “терпимість до культурних відмінностей і взаємоповагу до культур як ознаку цивілізаційного спілкування на крос-національному рівні”.

Отже, міжкультурна комунікація — це процес спілкування й обміну інформацією між різними культурами і представниками зазначених культур з метою усвідомлення розвитку глобалізаційних процесів у світі, розуміння й прийняття інших культурних цінностей та адекватної позиції в іншій культурі.

Головну позицію в міжкультурній комунікації посідає культура міжнаціонального спілкування представників різних етнонаціональних спільнот, де визначальним фактором є етнічна толерантність особистості.

Етнічна толерантність розуміється як складна установка якості особистості. Вона виражається у терпимості до чужого способу життя, чужих звичаїв, традицій, інших почуттів, думок та ідей. Згідно з Декларацією принципів толерантності, прийнятою ЮНЕСКО у 1995 р., толерантність визначається як цінність і норма громадянського суспільства, яка виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними; забезпечення сталої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами; повазі до різноманіття різних світових культур, цивілізацій і народів;

готовності до співробітництва з людьми, які вирізняються зовнішньо мовою, переконаннями і віруваннями.

Етнічна толерантність особистості виявляється у різних критичних ситуаціях міжособистісного та внутрішньоособистісного вибору тоді, коли вироблені в іншому соціально-культурному способі життя етнічні стереотипи й норми вирішення проблем, що постають перед особистістю, не спрацьовують, а нові норми або стереотипи перебувають у процесі свого формування. Етнічна толерантність особистості виявляється й в певному смислі виникає в проблемно-конфліктних ситуаціях взаємодії з представниками інших етнічних груп. Етнічну толерантність особистості не можна вивчати ізольовано від процесів етнічної ідентифікації, оскільки всі етнопсихологічні феномени є гранями одного цілісного явища — етнічної варіативності особистості.

Студентське середовище є однією з найбільш інтенсивних зон міжетнічних контактів. До великих міст приїждить молодь з багатьох регіонів і країн. Саме у вузах зустрічаються представники найбільш різноманітних етнічних груп, тут вступають у контакт різні системи світосприйняття й світорозуміння. Саме в результаті цих контактів у багатьох студентів закріплюються стереотипи міжетнічного сприйняття й поведінки, які вони пронесуть крізь усе своє життя.

У цілому студентський вік (18–22 роки) є вирішальним періодом розвитку етнічної самосвідомості, його зміцнення й закріплення. В період навчання у вузі етнічна самосвідомість молодої людини розширює систему її уявлень про світ і закріплює її місце у ньому. Студентський вік являє собою кризовий перехід між юністю й дорослістю, впродовж якого в особистості відбуваються багатовимірні, складні процеси: набуття дорослості ідентичності й нового ставлення до світу.

В цілому у повсякденному житті етнічність переважної більшості студентів не актуалізована, взагалі етнічна самоідентифікація не посідає провідних позицій. Незважаючи на це, студенти виявляють досить жваву зацікавленість до різних етнічних питань. Водночас слід зазначити, що існують елементи упередженості й негативізму у національних відносинах. Хоча багато студентів мають серед своїх друзів і знайомих представників інших національностей, досить значна частина визначає своє ставлення до людини виходячи з її етнічної приналежності.

Найпотужнішим мобілізаційним фактором для більшості студентів є ображення за націо-

нальною ознакою або негативна оцінка народу, до якого належить людина. Саме це частіше за все залишає глибокий слід в пам'яті людини і змушує її вдаватися до якихось дій. Ще одним потужним фактором етнічної мобілізації є співпричетність чи співпереживання якомусь спільному успіху або досягненню.

Усе це підвищує відповідальність університетської освіти за майбутній розвиток процесів міжетнічної взаємодії. Але, на жаль, сьогодні у цьому напрямку не проводиться активна робота. І сучасна система освіти не гарантує формування позитивних етнічних установок, а сформоване у студентському середовищі негативне сприйняття тієї чи іншої етнічної групи, або винятковості своєї національної групи, небезпечні удвічі. Адже носієм негативних установок у міжетнічній взаємодії може стати майбутня інтелектуальна еліта, яка визначатиме життя у ХХІ ст.

Освіта підростаючих поколінь, що забезпечує механізм трансляції етнічної спадщини новим поколінням, покликана водночас забезпечити й інтеграційні процеси, підвалини для розуміння і спілкування з іншими культурами, спрямовувати на уміння підтримувати і розвивати діалог культур. Цим завданням найкраще відповідає процес етнопедагогізації середньої школи і вузу, в ході якого оптимально вирішуються завдання кроскультурної освіти, формування міжнаціональних відносин, виховання міжетнічної толерантності.

Порівняльно-зіставний розгляд народнопедагогічних знань різних народів виключає нав'язування тих чи інших цінностей, міжнаціональну нетолерантність, сприяє не тільки виявленню спільності духовних витоків різних етносів, а й наочно ілюструє, що саме у діалозі культур виявляються духовність етносу, його гуманістичні цінності. Такі знання дають змогу привести студентів до розуміння взаємозв'язку національних духовних культур, уміння мислити аналітично, зіставляючи категорії приватного і спільного, взаємозв'язку національного і міжнаціонального, що сприяє прийняттю загальногуманістичної позиції.

Одним з основних напрямків у вирішенні проблем виховання культури міжетнічного спілкування може стати збільшення ролі етнопсихології в освітніх програмах. Саме ця дисципліна здатна яскраво продемонструвати і пояснити специфіку відмінностей, що існують в галузі міжнаціональних відносин. Демонстрація неповторної сутності найрізноманітніших культур і того, що носії цих культур не можуть думати і відчувати абсолют-

но однаково, може багато у чому сприяти підвищенню міжетнічної терпимості (толерантності). При цьому особливу увагу потрібно приділяти не тільки теоретичній підготовці, а й практичним контактам між представниками різних культур як на міждержавному рівні, так і всередині країни, де міжетнічні відмінності часто виявляються навіть більш яскравішими.

В роботі зі студентами необхідно пам'ятати, що багато хто з них — це майбутні викладачі, котрі передаватимуть отримані знання і сформовані установки прийдешнім поколінням. А сучасні дослідження показують, що можна говорити про наявність соціальних і психологічних чинників, які тією чи іншою мірою порушують адекватність поведінки учнів, студентів у групах, в яких працюють педагоги з неадекватними формами вираження етнічної самосвідомості. Молодь, яка навчається у педагогів з адекватною позитивною формою вираження етнічної самосвідомості, краще адаптована у мікросоціумі, її поведінка характеризується більш гнучкими і гармонійними способами взаємодії з оточуючими. Водночас учні, студенти, котрі навчаються у педагогів з гіперболізованою і литотизованою формами етнічної самосвідомості, вирізняються важкою соціально-психологічною адаптацією в оточуючому їх середовищі.

Крім того, слід зазначити, що багато різних етнофобій походить від негативної оцінки своєї етнічної групи. Саме відсутність позитивної оцінки свого етносу і переживання національного комплексу меншовартості призводять до того, що спрацьовує психологічний захист, унаслідок чого люди спрямовують звинувачення на інші народи, ніби вони винні у всіх негараздах. Таким чином, формування позитивної оцінки своєї етнічної групи є однією з головних складових комплексу заходів, спрямованих на формування здорового міжетнічного оточення.

В цілому саме у студентському середовищі повинна формуватись і поширюватись міжнаціональна політика. Саме тут має формуватись загальна система цінностей і установок, яка забезпечує єдність багатонаціонального суспільства. Сьогоднішнє студентство як майбутня інтелектуальна еліта країни може стати активним провідником ідеї мультикультурності, гарантуючи тим самим стабільний розвиток суспільства.

Особливу роль у цьому процесі відіграє система освіти. Вона покликана скоригувати негативні вияви різного типу, створити умови для формування і поширення тих ціннісних орієнтирів,

котрі найкращі як для особистості, так і для суспільства.

В умовах багатонаціонального регіону одним із завдань системи освіти є цілеспрямоване формування норм і еталонів, що відбивають специфіку соціально-історичного досвіду життя народів, які проживають, прищеплення студентам навичок міжнаціонального спілкування, формування вміння долати конфліктні ситуації, сприйняття розвитку інтересу до історико-культурної спадщини країн, мови яких вивчаються. Розуміння й прийняття іншої національної культури є важливою вимогою нашого часу. Тому на перший план виступає проблема толерантності у міжетнічних і соціальних відносинах. Толерантність повинна стати культурною нормою поведінки в суспільстві.

Розвиток толерантності в освіті має проходити шляхом діалогу співробітництва з боку тих, хто навчає, і тих, хто навчається, шляхом гуманізації освіти.

Необхідно збагатити зміст навчальних курсів і програм гуманітарних, соціальних і природничих дисциплін полікультурною тематикою, а також вдосконалювати методи викладання усіх видів дисциплін.

Формуванню толерантності може сприяти залучення в освіту елементів полікультурності. Головними у вирішенні цієї проблеми можна вважати такі завдання:

- всебічне оволодіння студентами культурою свого народу як обов'язкова умова інтеграції в інші культури;
- навчання студентів правам людини і миролюбству;
- формування уявлень про різноманітність культур у світі;
- формування позитивного ставлення до культурних відмінностей, що сприяють прогресу людства;
- створення умов для інтеграції студентів у культури інших народів;
- формування умінь і навичок ефективної взаємодії студентської молоді з представниками різних культур;
- виховання студентів в дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування.

Полікультурне освітнє середовище має ціннісно-змістовний, особистісно-орієнтований, операційно-діяльнісний і регіонально-інтеграційний компоненти, які відображають комплекс відносин:

- до особистості як найвищої цінності в педагогічній взаємодії, як суб'єкта життя, здатного до культурного самовизначення і самозмінювання;
- до педагога як посередника між людиною і культурою, який здатен ввести її до світу культури і надати допомогу та підтримку кожній особистості в індивідуальному самовизначенні у світі відносин, цінностей і діяльності;
- до освіти, її змісту як культурного процесу, що ґрунтується на особистості, особистісному змісті, загальнолюдських цінностях, діалозі та співробітництві;
- до навчального закладу як до цілісного, полікультурного освітнього простору, в якому живуть і відтворюються культурні цінності, здійснюється інтеркультурна комунікація, міжнаціональне виховання людини культури.

На основі інваріантних загальнолюдських цінностей повинні бути сформовані й підтримані національні і міжнаціональні цінності, парадигми конвергенції та інтеграції духовних цінностей, базова культура особистості, її відповідність реаліям світу, що змінюється.

У відкритому полікультурному освітньому просторі реалізується процес, в якому головною метою є створення умов, що забезпечують захист і підтримку розвитку кожної особистості. Відповідно до цього у практику роботи доцільно впроваджувати методи й технології, що сприяють індивідуально-особистісному підходу до соціального становлення, адаптації людини в інтеркультурне освітнє середовище завдяки різним видам діяльності:

- 1) діяльності, що активізує процеси самопізнання, саморозвитку і сприяє розвитку механізмів рефлексії;
- 2) діяльності, спрямованої на виявлення суб'єктів освіти, їх найважливіших потреб і проблем з організації процесу педагогічної взаємодії, в якій кожний має можливість визначити для себе особистісно-значущі цілі життєдіяльності (індивідуальної сфери самореалізації);
- 3) діяльності, спрямованої на пошук засобів і форм адаптації, захисту і підтримки особистості консультативного, інформативного та практичного характеру.

В полікультурних освітніх закладах повинні пройти апробацію більш гнучкі, м'які педагогічні системи та операції навчання і розвитку, які

сприятимуть адаптації особистості до культури за допомогою освіти. Особливими характеристиками педагогічних технологій в ході навчально-виховних операцій полікультурної освіти є співробітництво, діалог, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку, захист індивідуального розвитку людини, надання їй вільного, захищеного простору для прийняття самостійних рішень, різноманітність способів, форм і прийомів творчого самовираження особистості в її культурній ідентифікації.

Оскільки ми живемо в епоху глобалізації, можна очікувати на еру інтегрованої культури. Але щоб залишатися самим собою в нашому складному світі, культурні відмінності потрібно сприймати як данину і намагатися опанувати "чужу" культуру, зберігаючи власну.

Справжня культура міжнаціонального спілкування, взаємодії і співробітництва народів може виникнути тільки на основі розкриття духовно-морального потенціалу кожної нації, обміну досвідом соціальної і культурної творчості, на основі реалізації ідеалів свободи, справедливості і рівності. Саме освіта покликана забезпечити поєднання міжнаціонального і національного виховання студентів.

Таким чином, в умовах інтенсивних міграцій і взаємодій культур сучасна система освіти покликана створювати умови для формування людини, здатної до активної життєдіяльності в багатонаціональному полікультурному середовищі. Висока ставка на традиційну культуру виховання в цьому плані, яка існує у сучасному світі, є природною і закономірною. Національна традиція виховання практично залишається головною умовою відродження будь-яких національних традицій і національного відродження в цілому.

Історичний досвід розвитку освіти, виховання, педагогічного знання, виражених у теоретичній формі, може і повинен стати основою сучасної моделі освіти та нових педагогічних концепцій. Цей досвід сприяє кращому виявленню змісту освіти, визначенню основних напрямів його розвитку, засобів і методів безперервного духовного самовдосконалення й оновлення суспільства. Модель сучасної освіти не може бути створена без урахування регіональних особливостей, без опори на історичну пам'ять народів, на національний досвід навчання і сімейного виховання. Крім того, ефективність педагогічного забезпечення підтримки і захисту студентів в мультикультурній освіті залежить від розумних запроваджень нових педагогічних технологій полікультурної освіти, а також

відповідного рівня позиції педагогів та батьків. Упровадження інноваційних технологій в полікультурні освітні заклади з поліетнічним складом студентів надасть кожній особистості можливість самоідентифікуватися як представнику тієї чи іншої національної культури; створить умови для рівноправного діалогу з етнокультурним оточенням; залучить студентів до глобальних процесів сучасності із засвоєння національних і загальнолюдських цінностей, заснованих на принципах рівності і значущості культур.

Література

1. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способ становления толерантности. — М., 2004. — 733 с.
2. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. — Рига, 1995.
3. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. — М., 2005. — 192 с.
4. Мишаткина Т. В., Яскевич Я. С. Феномен общения в философии и культуре XX века. — Минск, 2000.
5. Юнг К. Г. О становлении личности // Структура психики и процесс индивидуализации. — М., 1996. — С. 207–219.

Проаналізовано сучасний процес виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки у вищій школі.

Проанализирован современный процесс воспитания культуры межнационального общения и толерантного поведения в высшей школе.

The article analyses modern process of building up culture of international communication and tolerant behaviour in high school institutions.

Надійшла 8 червня 2009 р.

МАС-МЕДІА ТА ЇХ РОЛЬ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 168–173

Подано аналіз мас-медіа та їх ролі в політичному дискурсі

Засоби масової інформації покликані всіляко сприяти адекватному розумінню широким загалом суспільних функцій науки і вчених як її представників і творців. Зокрема, громадяни України мають усвідомлювати таке:

- наука є в нашу епоху головним чинником суспільного прогресу, і що далі, то більшою мірою. Так само тісно переплетені стагнація (а то й деградація) науки й суспільства: вмирає наука — занепадає суспільство;
- насамперед наука забезпечує підтримання й розвиток інтелектуального потенціалу нації, а саме від нього в наш час найбільше залежить економічний поступ країни, її місце у світовій спільноті. Без сильної науки Україна швидко стане беззахисним придатком розвинених країн Заходу, ринком для їх низькоякісних і застарілих товарів, постачальником дешевої робочої сили для некваліфікованої важкої праці;
- не тільки економічний розвиток, а й виконання інших суспільних функцій (що стосуються охорони здоров'я, освіти, подолання екологічних небезпек, оборони країни, боротьби із злочинністю тощо) дуже великою мірою залежить від стану науки і діяльності вчених;
- розширення міжнародних зв'язків України, її приєднання до Ради Європи, співпраця з Європейським Союзом і НАТО, підписання низки договорів і конвенцій ще не означає рівноправного партнерства з розвиненими країнами Заходу. Шлях до такого партнерства, і взагалі до забезпечення гідного місця України у світовому співтоваристві ХХІ ст., лежить через створення високих

технологій, освоєння і розроблення нових принципів обміну інформацією та її аналізу, а це без науки, що невинно розвивається, неможливо;

- наявні в Україні давні й глибокі наукові та освітні традиції створюють передумови для виконання українською наукою зазначених вище функцій. Водночас відновити наукову школу, яка загинула, практично неможливо, а на формування нової потрібно кілька десятиліть. Тому підтримання, попри всі економічні негаразди, плідних наукових традицій і шкіл має бути одним з основних пріоритетів суспільства і держави;
- домінанта діяльності вченого спрямована в майбутнє більшою мірою, ніж у представників інших професій. Суспільство, яке позбавляється вчених, не має майбутнього. Попри всю необхідність пристосування науки до ринкових відносин, наука, особливо фундаментальна, не може утриматися в їх межах. Адже фундаментальні дослідження, як правило, не дають швидкої віддачі, але від їх успішності великою мірою залежать перспективи країни і людства.

Пошук ефективних шляхів формування позитивного іміджу українського вченого у засобах масової інформації має надати конкретну допомогу науковцям і працівникам ЗМІ. Першим слід допомогти в оволодінні ними спеціальними технологіями конструювання позитивного образу власного “Я”, другим — у знаходженні кращих способів подання масовій аудиторії інформації про науку і вчених.

У більш загальному плані, розглядаючи систему “наука — ЗМІ — суспільство”, констатуємо

таке. Якщо ланцюжок зв'язку між будь-якими складовими цієї системи буде розірваний, тобто наявний розлад самої системи, це призведе не тільки до зняття питання про роль науки в суспільстві, а й до руйнування самого соціального інституту науки. За період економічного занепаду, комплексної кризи суспільства, що розвивається на наших очах, небезпека втрати соціального інституту науки стає реальною. Тож запобігання цьому природно постає сьогодні спільною метою і керівних установ, і журналістів, і науковців.

Більше того, громадяни України на перехідному етапі її розвитку мають бути зацікавлені в тому, щоб зберегти науку, надати їй через піднесення іміджу вченого високої суспільної оцінки. Без збереження вчених і науки українське суспільство не зможе забезпечити наступність у своєму розвитку.

Передусім слід усвідомлювати, що шлях до подолання цивілізаційних криз — не в реалізації утопічних гасел відмови від засобів, які дав у розпорядження людства науково-технічний прогрес, а в їх раціонально і морально обґрунтованому застосуванні. Це, зрештою, не дві вимоги, а одна, і йдеться лише про переважання логічних чи інтуїтивних засобів її реалізації. Як показав А. П. Назаретян, “за достатнього інформаційного забезпечення грамотні прагматичні оцінки зникають з моральними” [3].

Щоб зрозуміти провідні тенденції сучасності, варто спиратися на розрізнення (детально проаналізоване, зокрема, В. С. Біблером) двох предметів, нехай щільно пов'язаних між собою. Йдеться про цивілізацію як сукупність сталих форм життєдіяльності людських спільнот і культуру як сукупність механізмів (особистісних і діалогічних за своєю природою) творчої зміни цих форм і щоразу нового утвердження в такий спосіб людської сутності. Якщо наука й техніка становлять стрижень сучасної цивілізації, то творчість у науково-технічній сфері є невід'ємною складовою культури. Попри всі перешкоди й суперечності (і як механізм їх подолання) у світі набирає силу тенденція взаємопроникнення цивілізації та культури. Ця тенденція виражається:

- в “окультуренні” цивілізації — процесі, який стає дедалі помітнішим у зв'язку з переходом останньої до постіндустріального етапу свого розвитку і полягає у посиленні інтелектуальних, творчих, особистісних, діалогічних начал у функціонуванні суспільного виробництва, освіти тощо;

- у дедалі активнішому застосуванні засобів сучасної цивілізації (новітніх інформаційних технологій, електронних ЗМІ тощо) у процесі функціонування й творення культури і залученні до цього процесу якнайбільше людей.

З огляду на викладене видається дуже важливим, аби ЗМІ показували науку як складову не лише цивілізації, а й культури, і відповідно вченого — як людину культури. Це стосується не лише гуманітаріїв, щодо яких останній висновок є очевидним, а й вчених у галузі природничих і технічних наук. Культурний зміст їхньої діяльності знаходить вияв у світоглядних засадах наукових та інженерних концепцій, в етнокультурних чинниках і естетичних аспектах природничо-наукової та технічної творчості; цей зміст відбивається в історії винаходів і відкриттів, у драматичних життєвих шляхах видатних учених та інженерів.

Зростання ролі культурних факторів у сучасному цивілізаційному процесі, зміни у статусі науки, викликані інформаційною революцією кінця ХХ ст., змушують глибше аналізувати культурологічну складову процесів науково-технічного розвитку. Водночас необхідно мати на увазі (й відображати у ЗМІ) не тільки те, що споріднює й пов'язує науку з іншими підсистемами культури, а й специфіку наукової культури (і відповідно характерне для вченого світосприймання). Суть цієї специфіки визначається базовою настановою науки на дослідження навколишнього світу раціональними методами заради повнішого й глибшого пізнання дійсності (в разі фундаментальних досліджень) або ефективного втручання у неї (в разі прикладних досліджень і розробок). У науці, науковому пошуку першорядне значення посідає традиція офірного служіння істині, розкриття її різних модифікацій, різноманітних рівнів. Саме через особисте заангажування вченого в пошуку істини реалізується його служіння своєму народові, а відтак — й усьому людству. І відрив науки від культури в її цілісності, і нехтування специфікою наукової культури послаблюють останню, що негативно позначається на культурі загалом і перспективах подолання цивілізаційних криз.

Соціальна і психологічна значущість ситуації спілкування в цілому і в кожному окремому випадку, а також розуміння учасниками комунікації своїх соціальних ролей, які реалізуються в конкретній комунікативній ситуації, є безпосередньою передумовою будь-якого спілкування, але набувають особливого значення в умовах **масового соціально орієнтованого спілкування** — за

висловом відомого психолога і психолінгвіста О. Леонтьєва [1], — спілкування в усіх його формах відповідно до того каналу масової комунікації, яким користуються комуніканти (учасники комунікативного акту).

Тісно пов'язані з проблемами формування громадської думки та масової свідомості в цілому **соціологічні та соціокомунікативні дослідження впливів масової комунікації** стають сьогодні актуальними не тільки для соціології і теорії комунікації, а й соціальної психології, психолінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації, соціології масових комунікацій та психології масових комунікативних процесів [2].

Відомо, що масова комунікація являє собою систему цілеспрямовано організованої діяльності. Найважливіші її елементи — Комунікатор і Аудиторія. Вони поєднані між собою технологічно каналами, якими йде інформація до споживачів, і психологічно — взаємодією свідомості Комунікатора та його читачів, слухачів, глядачів. Використання того або іншого каналу у вигляді конкретного функціонального засобу масової комунікації: газети, радіо чи телебачення ще не значить встановлення і підтримування **соціокомунікативного зв'язку**, який обов'язково включає в себе акти **сприймання і осмислення** отриманої інформації. Це зумовлено тим, що вивчення будь-якого комунікативного акту, пов'язаного із зіткненням психіки людини з оточуючою його дійсністю, у тому числі із сучасним соціокультурним середовищем, завжди перетворюється у вирішення комплексу завдань. Ще більші складнощі постають перед дослідниками механізмів сприймання змісту газет, радіопередач і телевізійних програм. Тут багато що не виходить поки що за рамки робочих гіпотез.

Для людського сприймання характерно відбиття предметів та явищ дійсності не тільки безпосередньо, а й опосередковано, через “знаки”, якими можуть виступати різноманітні символи, сигнали, так звані елементи “відео” (зображення), та найуніверсальніша знакова система — мова. Учасники спілкування по-різному використовують мовні ресурси, отже, їхні позиції у сфері функціонування інформації також складаються неоднomanітно: реально такі ситуації досить часто виникають й в більш складних різновидах спілкування, зокрема, масовому.

Вибір того або іншого слова, тієї або іншої форми чи конструкції відбиває не тільки мовні смаки і звички окремих людей, а й мовні навички конкретних класів і соціальних груп, у тому

числі всього суспільства певного історичного періоду.

Склад змісту свідомості, яка породжує текст, може бути адекватно сприйнятий тільки в тому випадку, коли смислова структура тексту буде побудована з урахуванням характеру свідомості слухаючого або ж цілого ареалу слухаючих (аудиторії). В ситуації масового соціально орієнтованого спілкування (масової комунікації) це має назву “зорієнтованості на аудиторію”. Спеціальний аналіз текстів масової комунікації доводить, що співвідношення елементів в системі текстового продукування є значно складнішим в умовах масового спілкування, ніж в *інтерперсональній* комунікації. Так, насамперед складність телевізійного тексту виявляється результатом одночасної взаємодії та взаємної адаптації в процесі його створення двох головних факторів: норм побудови телепередачі, які прийняті її творцями, та об'єктивних семіотичних умов функціонування **тексту в системі** телевізійної комунікації.

Для масової комунікації, зокрема для її електронних засобів — радіо і телебачення, характерним є використання, одночасно із словом, цілої низки знакових систем, які відіграють важливу роль в організації, підготовці (створенні) та продукуванні (відтворенні) тексту. В смисловому плані тексти масової комунікації здебільше є похідними від інших, передусім прозових різновидів організації тексту. В плані відтворення і сприймання тексти масової комунікації характерні опосередкованість пред'явлення (через Комунікатора або іншим чином) та визначеність аудиторії, до якої вони звернуті (адресністю або соціальною орієнтованістю).

Треба зауважити, що було вже неодноразово доведено, у тому числі експериментальним шляхом, що **більшість контактів у соціокультурному середовищі на рівні обміну інформацією відбувається саме мовними засобами**; не є тут винятком і **сфера масової комунікації**. Але підкреслимо, що виключно мовний матеріал — слова, що не може гарантувати бездоганне розуміння (тобто адекватне меті комунікації сприймання змісту), тут треба шукати опори поза межами суто лінгвістичного значення слів — у фразі, контексті, як вербальному, так і невербальному, в інтонаційному оформленні вислову чи повідомлення, у загальноновизначеному і конкретно окресленому колі знань про **специфіку поведінки комунікатора і масової аудиторії**.

Однак, всупереч розумінню величезного значення соціальних і психологічних аспектів

комунікативної взаємодії у сфері масового соціально орієнтованого спілкування, переважна кількість журналістів, які працюють у пресі, на радіо, телебаченні, та працівників книжкових видавництв і кінематографії ще не мають достатнього уявлення про психологічні особливості та соціологічно виявлені закономірності взаємодії свідомості комунікатора та його аудиторії. Це цілком стосується також **володіння психокомунікативними знаннями про закономірності взаємодії особистості із соціокультурним середовищем через інформаційний простір**: нарешті, свідомої присутності в діяльності комунікатора механізмів гуманізуючого впливу, які в умовах масової комунікації забезпечують вмотивоване та адекватне сприймання інформації.

Найменш досконало вивченим аспектом ефективності масового комунікативного впливу є соціально-психологічна орієнтованість текстів діалогічного характеру, тобто відповідність їх цільовому завданню спілкування. Велике значення має також проблема персоніфікації, “установка на особистість” комунікатора (останнім може бути як автор публікації чи передачі, так і відтворювач текстів аудіовізуальних засобів масової інформації). Проблема персоніфікації та авторитету джерела інформації в її соціально-психологічному та особистісно-психологічному аспектах стає сьогодні важливим елементом досягнення поставлених завдань спілкування. Будемо інтерпретувати їх таким чином:

- 1) персоніфікованість інформації;
- 2) зорієнтованість в комунікативній ситуації;
- 3) тематична спрямованість;
- 4) комунікативно-психологічний вплив тексту;
- 5) сукупність критеріїв авторитетності джерела інформації.

Питання про орієнтацію на аудиторію та складові процесу комунікативного впливу висвітлюються в багатьох публікаціях та наукових монографіях, але найбільш чітко ця ідея простежується у працях Т. Двідзе, Г. Колшанського, В. Королька, Н. Костенко, Ю. Сорокіна, Л. Федотової, І. Фомічової.

У суспільстві, яке перебуває на зламі історичних епох, у процесі трансформації від тоталітарного до демократичного в майбутньому, від централізовано-державного управління економічними процесами до їх ринкового регулювання, від ідейної одностайності і підтримки “Генерального” лідера до ідейного плюралізму і створення лідерської еліти, у тому числі політичної, відбува-

ються процеси переосмислення і переоцінювання багатьох раніше стандартизованих позицій та істин, відпрацьовуються нові соціальні стереотипи, які згодом можуть набути значення соціальних норм.

Переважає більшість інформації, літератури, прикладів, що використовується для відпрацювання напрямків поведінки і створення іміджів сучасних українських політиків, беруться із зарубіжного досвіду і, на жаль, не відповідають запитам громадськості та не можуть бути відтворені адекватно в громадській думці. Так, якщо ми подивимось, що нам пропонують вітчизняні імідж-мейкери, починаючи з 1995 р., коли вийшла відома книжка Г. Почепцова “Імідж-мейкер” [4], то побачимо, що на 9/10 вони відтворюють світ зарубіжного імідж-мейкерства, який так само відрізняється від нашого, українського, як і голлівудське кіно від світу реальності.

Стрімке зубожіння основної маси населення, відсутність довіри до всіх владних структур підтримують в суспільстві той досить високий рівень соціальної напруженості, який не сприяє, а скоріше заважає утвердженню позитивного іміджу будь-якого лідера, особливо у сфері політики.

Звернемо увагу насамперед на роль засобів масової комунікації в утвердженні авторитету та популярності сучасних політичних лідерів, на неоднозначність трактування ступеня та якості цього авторитету в масах. Ледве досягнута політична та економічна стабільність в незалежній Українській державі досить швидко була зруйнована наприкінці 2008 р. й змінилася на хаотичний “дифузний” рух як у фінансовому, так і в політичному полі. Багато прикладів цьому можна знайти і в матеріалах наукових джерел, і в пресі.

Отже, ступінь визнання лідера залежить не тільки від умов, в яких живе людина, а й від її соціального статусу, місця проживання, віку, задоволення чи незадоволення її потреб, можливостей життєдіяльності. Наприклад, порівняємо ступінь визнання та оцінку політичних лідерів в регіонах опитування (дослідження було проведено під керівництвом автора статті на базі Київського міжнародного інституту соціології в лютому-березні 2001 р.) (табл. 1).

Як бачимо, у В. Ющенка найвищий ступінь визнання в Києві та Львівській області, у О. Мороза — в Донецькій області та м. Києві.

Імідж лідера формується в уявленні громадськості і складається не тільки із зовнішніх та суто психологічних рис, які ми звикли називати

Таблиця 1

Область	Ступінь визнання лідера В. Ющенка			Ступінь визнання лідера О. Мороза		
	нижчий	середній	вищий	нижчий	середній	вищий
Київ	8,0	17,5	21,5	12,2	18,7	17,4
Київська	7,0	10,5	16,0	10,3	10,1	16,1
Донецька	37,4	26,3	10,0	25,3	27,0	21,7
Запорізька	16,9	10,8	6,5	12,8	10,6	15,7
Львівська	2,0	8,3	34,4	15,8	13,8	8,3
Одеська	11,3	9,0	7,8	9,9	8,3	13,0
Харківська	17,5	17,1	4,1	13,8	11,6	7,8

внутрішніми, а й з характеристик мовлення, точніше — мовленнєвого спілкування; позицій у світі символіки мас-медіа (в тому розумінні, в якому ми можемо назвати масову культуру — культурою символічною); у тому числі — політичного змісту діяльності самого лідера та його політичної організації, тобто в широкому спектрі **політичного дискурсу** в цілому.

Як відомо, політика стає театром, “коли вона маніфестує себе, коли її представникам надається сцена, де вони можуть спостерігати аудиторію” [4, 121], коли глядач стає учасником творення іміджу, то це фактично стає нормою політичної взаємодії. Таким чином виникає особлива роль “політичних перфоменсів, як способа маніфестації політичних ідей і демонстрації ролі своїх побічників” [4].

Політична арена або “політичний театр” давно стали звичними в термінології не тільки іміджмейкерів, а й політиків. Але чи всі політики дотримуються такої відомої, сформульованої ще К.С.Станіславським, істини: “Любіть мистецтво в собі, а не себе в мистецтві”. Чи всі політики готові вибрати саме цей принцип основою свого життєвого і політичного кредо? Як показують останні події в Україні, у нас все відбувається навпаки. Отже, всьому народу вже стала зрозуміла безпардонна штучність такого “політичного перфоменсу”, такого театру політики, де ніхто не бажає любити мистецтво “в собі”, а намагається нам нав’язати себе через безграмотно сформовану псевдокопію західного “іміджмейкерства”.

Згадаємо, що 83 % учасників нашого опитування вважають, що вплив політичної партії, її роль в суспільстві багато в чому залежать саме від її лідера. Якщо розглянути, які характеристики професійної діяльності лідера партії, як голови конкретної політичної організації, є, з точки зору респондентів, найважливішими, отримаємо таку картину: перше місце посідає політична компе-

тентність, вміння зріло мислити і діяти (60 %); друге місце — вміння вести державні справи (51,7 %); третє — навички організаторської діяльності, вміння налагодити колективну роботу (33,0 %). Наступну групу очолює така необхідна для лідера риса, як принциповість — 20,6 %; далі йдуть: вміння відстоювати свої ідеали і духовні цінності — 19,9 %; вміння говорити з людьми — 19,8 %. Щільність статистичного наповнення цих ознак свідчить про тісний взаємозв’язок між ними, тому ми можемо назвати цю групу: “переконуючі можливості лідера”, тобто його володіння так званою “переконуючою комунікацією”. Далі йде наступна група характеристик: працездатність — 18,9 %; уміння слухати — 12,4 %; послідовність (і в діях, і у висловах) — 9,1 %; вміння вийти за рамки звичайних уявлень — 7,1 %. (Нагадаємо, що всі ці дані наводяться відповідно до кількості 1722 осіб, що становлять 83 % респондентів, які дали позитивну відповідь на запитання: “Чи вважаєте Ви, що вплив політичної партії багато в чому залежить від її лідера?”)

Щодо особистісних якостей лідера не треба забувати, що вони тісно корелюють із **роллю і впливом політичної партії** у відродженні України і взагалі у всіх політичних і соціальних процесах, які протікають в період їх довгого чи не дуже тривалого “політичного життя”. Неабияку роль у підвищенні авторитету політичного лідера відіграють сучасні мас-медіа. У науковому збірнику Інституту соціології НАН України “Медіа. Демократія. Культура” наведені дані про вплив на громадську думку, зокрема, на ставлення до кандидатів у Президенти України під час передвиборної кампанії 2004 р. [2]. У табл. 2 наведено дані опитаних (у відсотках), які відповідали на запитання: “Чи змінилося ваше ставлення до кандидатів після перегляду телепрограм, в яких ішлося про них? І якщо змінилося, то в якому напрямі?”

Таблиця 2

Ставлення до кандидата	Поліпшилося	Погіршилося	Не змінилося	Важко сказати
Віктора Ющенка	12,3	19,4	56,7	11,6
Віктора Януковича	22,8	15,3	50,1	11,9
Олександра Мороза	5,7	5,5	70,4	18,4
Петра Симоненка	4,4	7,0	69,6	19,0

Примітка. Дані наведені за результатами загальнонаціонального опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України разом із Фондом “Демократичні ініціативи” та Київським міжнародним інститутом соціології 2–11 жовтня 2004 р.

Цікаво, що провідні соціологи мас-медіа Н. Костенко і А. Ручка зауважують таке: “Тотальному видовищному ефекту від медіа-реальності протидіє очевидна різномірність преференцій глядачів стосовно телепродукції, а тотальному контролю над політичними схильностями аудиторії протистоїть істотний резистентний потенціал української аудиторії, невисокий рівень довіри до політичних медіа (на рівні 30 %)” [2, 9]. Саме до аналогічного висновку доходимо й ми: у протилежність багатопопширеним міркуванням про всемогутність медіа ми теж **констатуємо обмеженість свідомого сприймання** та усвідомлення інформації, яка **не є для реципієнта суттєвою**.

Література

1. Леонтьев А. А. Психология общения. — М.: Смысл; Издат. центр “Академия”, 2007.
2. Медіа. Демократія. Культура / За ред. Н. Костенко, А. Ручки. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.
3. Общественные науки и современность. — 1993. — № 3. — С. 92.
4. Почепцов Г. Г. Имидж-мейкер. — К.: Изд-во Губерникова, 1995.

Зміст політичного дискурсу та поєднані з ним соціально-психологічні проблеми набувають все більшої актуальності серед проблем сучасних соціологічних та культурологічних досліджень. Досягнення та пошуки в цій сфері, зокрема в галузі вивчення впливів інформаційного простору на свідомість людини (особливо молоді), стають сьогодні необхідними для пізнання культури дискурсу в політичній галузі та підвищення ефективності цього дискурсу взагалі.

Содержание политического дискурса и связанные с ним социально-психологические проблемы приобретают все большую актуальность среди проблем современных социологических и культурологических исследований. Достижения и поиски в этой сфере, особенно в области изучения воздействия информационного пространства на сознание личности (в частности молодежи), становятся сегодня необходимыми для познания культуры дискурса в политической сфере и повышения эффективности этого дискурса в целом.

The subject of political discourse and connected with them socio-psychological problems have to become more and more actually as a matter of sociological and cultural science research. Investigations in the field of information sphere and its influence at the mass consciousness (especially, at the consciousness of young people) become today also indispensable for the high level of political discourse and more efficiency of these process in the whole.

Надійшла 24 червня 2009 р.

ЛІНГВОПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ БІЗНЕС-ОСВІТИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 174–178

Розглянуто деякі лінгвопсихологічні аспекти проведення занять з мови та необхідність створення адекватних психолого-педагогічних умов навчання, які б відповідали індивідуальним особливостям кожного студента.

Навчально-виховний процес і процес професійної підготовки спеціалістів спрямовано на підготовку культурної еліти сучасного суспільства. Для педагога важливим завданням є розуміння закономірних зв'язків, які існують між розвитком, вихованням та навчанням студентів; розробка на цій основі методологічних, теоретичних і методичних проблем становлення сучасного інтелектуального висококваліфікованого фахівця у будь-якій галузі матеріального чи духовного виробництва. Сьогодні надзвичайно важливим є аналіз попиту на освітні послуги, особливо в умовах інтеграції нашої країни до європейського наукового та освітнього простору. Тому задля підвищення спроможності до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи значна увага приділяється вивченню іноземних мов і перекладу.

Проблеми мовної культури хвилювали дослідників минулих століть. Зокрема, А. Павловський зробив спробу узагальнити мовні правила і створити малоросійську граматику. У працях XIX ст. значну увагу науковці приділяли ораторському мистецтву, красі слова [6; 10; 14].

З утвердженням української мови як державної на території України розширилося коло її використання. Це спричинило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури. Серед сучасних дослідників, праці яких спрямовані на підвищення культури спілкування і мовної культури, виокремлюються такі, як Б. Антоненко-Давидович, В. Берков, Г. Волкотруб, О. Гор-

бул, О. Кубрак, О. Сербенська, Ф. Хміль, Т. Чмут, С. Шевчук та ін.

Дослідження Т. Чмут присвячено моральним і психологічним засадам культури ділового спілкування. Автором розкрито поняття етики, моралі, моральної та психологічної культури ділового спілкування. Проаналізовано етико-психологічні проблеми ділового спілкування в нашому суспільстві з урахуванням науково-практичних висновків як вітчизняних, так і зарубіжних етиків та психологів, зокрема представників гуманістичної етики й гуманістичної психології. Висвітлено шляхи підвищення моральної та психологічної культури спілкування [7].

У праці “Ділова українська мова” О. Горбул розкриваються основні вимоги до ділових паперів, наводяться найважливіші ознаки офіційно-ділового стилю української мови, надаються зразки листів, найпоширеніших документів, правила їх оформлення [4].

З'ясовано сутність, типи і види ділового спілкування, його значення у професійній діяльності менеджера, розкрито особливості ділового спілкування керівника з підлеглими під час проведення нарад у колективі, ділових переговорів, у забезпеченні роботи корпоративних органів управління. Проаналізовано вербальний і невербальний аспекти ділового спілкування, що дало змогу адекватно оцінити психічні якості, налаштованість, емоційні реакції партнерів і відповідно скоригувати власну поведінку.

З урахуванням сучасних комунікативних стратегій суб'єктів ринку висвітлено можливості публік рилейшнз у формуванні позитивного іміджу

організації в соціальному середовищі [6]. Праця О. Кубрак знайомить з особливостями поведінки, мовлення, притаманними різним народам світу. Заслужує на увагу дослідження з мовленнєвого етикету [2], де встановлено основні правила спілкування. Українська дослідниця О. Приходько узагальнила вимоги до службового діалогу і виклала її в наступній послідовності [14]: неухильно й послідовно виказувати доброзичливе ставлення до співрозмовника; не дозволяти собі негативних оцінок співрозмовника та образливих слів на його адресу; виявляти ввічливість, урахувати вік, стать, статус, реноме, авторитет співрозмовника; не застосовувати категоричний тон; не нав'язувати співрозмовнику своїх поглядів, не випинати своє "я"; не зловживати терпінням слухача, пам'ятати, що концентрація його уваги обмежена; звільнитися від словникового баласту, паразитичних вигуків; уважно прислухатися до свого мовлення, критично аналізувати себе і реакцію слухача; не забувати, що в усному спілкуванні, крім тону мовлення, значний вплив на слухача справляють жести, пози, міміка, покликані підготувати контакти уважності та порозуміння; слуханню відвідувача слід надавати перевагу над іншими видами службової діяльності; навчатися слухати уважно і терпляче; ввічливість не допускає переривання співрозмовника; бажано підкреслювати свою зацікавленість повідомленнями співрозмовника стверджувальними словами; не гребувати й мімікою, що має бути прикрашена доброзичливою усмішкою та жестами, скупими і нерізкими.

Серед наукових розробок є такі, що присвячені недоречному вживанню окремих професійних термінів. В. Пащенко на підставі аналізу державних документів, розробок наукової, культурної, освітньої сфер виявляє недоречне вживання жаргонних формулювань. На думку автора, вилучення жаргону з державного мовлення має стати складовою прогресивного оновлення та утвердження професіоналізму в усіх сферах життя України [11]. Розроблено типологію мовних помилок, що зустрічаються у мовленні державних службовців, розкрито їх джерела, обґрунтовано шляхи й засоби попередження та виправлення [8].

Отже, у дослідженнях попередників розглянуто моральні, етичні, психологічні проблеми спілкування, особливості офіційно-ділового стилю, основні вимоги до оформлення ділових паперів і типові недоліки мовлення.

Проте деякі аспекти мовної підготовки сучасних фахівців, які відповідали б вимогам мінливо-

го соціуму в сьогоденних ринкових умовах, вимагають особливої уваги. Вони випали з наукового дискурсу під тиском реалій економічного середовища і потребують постійних досліджень з метою напрацювання адекватних інноваційних освітніх технологій підготовки спеціалістів і системного та послідовного вдосконалення нашої професійної сфери діяльності.

Викладач-філолог створює лінгвістичний контекст освіти, насичений як культурою рідної мови, так і мов світу. Для тих, хто використовує у своїй професійній діяльності англійську мову, останнім часом все більшого значення набуває необхідність володіння саме основами ділового мовлення. Звідси виникла потреба у вивченні ділової англійської мови студентами різних спеціальностей, передусім економічних. Завданням курсу "Ділова англійська мова" (мова професійного спілкування), на наш погляд, є поглиблення знань особливостей усного та писемного ділового мовлення, оволодіння мовленнєвими моделями і набором необхідного вокабуляру, а також розвиток навичок усного спілкування та роботи студентів з галузевою науковою літературою і діловою документацією.

Мета професійно спрямованого навчання іноземної мови студентів економічних спеціальностей — формування професійно орієнтованої комунікативної компетенції ділового спілкування, яка уможливорює як комунікацію з усіх загальних питань ділової активності, так і спеціалізацію і поглиблення володіння діловою мовою, — вважає О. Б. Тарнопольський.

З огляду на програму з англійської мови для професійного спілкування перед вузом ставиться завдання підготувати фахівців, які володіють іноземною мовою на рівні B2 (або на рівні B2+ окремі необхідні вміння на рівні C1), що, зокрема, передбачає формування вмінь фахової комунікації в монологічній формі. Специфічним видом професійно спрямованого монологічного мовлення, актуальним для студентів економічних вузів, є індивідуальна презентація з широкого кола проблем в академічній або професійній сфері ("English for Specific Purposes (ESP), National Curriculum for Ukrainian Universities").

Зважаючи на те, що економічний профіль, міжнародні відносини, менеджмент, маркетинг є провідними спеціальностями, то і завдання розв'язуються викладачами вузів з урахуванням особливостей підготовки спеціалістів для певної сфери діяльності. У навчальному процесі ми використовуємо комплекс різноманітних видів

робіт, пов'язаних з тематикою менеджменту та маркетингу, таких як усна розповідь, бесіда, повторення матеріалу, переказ, переказ-переклад з використанням спеціальних термінів науково-професійного стилю.

Для розвитку усного ділового мовлення пропонуються традиційні професійні рольові ігри, монологічні висловлювання та діалоги з визначеною тематикою. Для розвитку писемного ділового мовлення нами використовуються такі види навчальної діяльності, як написання різних видів ділових паперів, переклад ділових листів, реферування та анотування наукових статей. Це передбачає ознайомлення студентів з відповідними спеціальними галузевими словниками та довідниками. Розвитку вмінь працювати з науковим галузевим текстом сприяють вправи із завданням перекладу з англійської на українську та з української на англійську. Значна увага приділяється роботі студентів над фаховою літературою (з економіки, менеджменту, екології, політології, юриспруденції та ін.) з пошуком і тлумаченням окремих термінів.

Однією із форм роботи з термінами є укладання рукописного англо-українського та українсько-англійського тлумачного словника термінів з певної спеціальності. Це передбачає не механічне переписування термінів з раніше укладених словників, а самостійну пошукову роботу, яка вимагає опрацювання підручників, карткування, переклад і навіть з'ясування (по можливості) походження слова-терміна та його тлумачення. Ця робота дає можливість зрозуміти суттєвість і значення тлумачних словників, навчає уважно ставленню до слова-терміна, робить зазначені вище словники повсякденними посібниками у навчальній діяльності студентів, сприяє істотному підвищенню якості їхніх знань, активізує не лише процес засвоєння усної та писемної мови, а й мислительську діяльність студентів, готуючи їх до майбутньої праці в обраній галузі діяльності. Для суттєвого підвищення ефективності занять з іноземної мови необхідно використовувати такі його форми, що забезпечують індивідуалізацію навчання, постійну активність як викладача, так і кожного студента.

Даний підхід до організації заняття, як показує практика, потребує зміни традиційної системи організації навчального процесу. Якісно нова система навчання іноземній мові повинна забезпечити створення таких психологічно-педагогічних умов навчання, які б відповідали індивідуальним особливостям кожного студента.

Головним у визначенні параметрів навчального процесу при такій системі навчання є встановлення найбільш раціонального співвідношення тривалості групової роботи, коли викладач працює з усіма студентами, та індивідуальної роботи з кожним студентом, а також тривалості самостійної роботи кожного студента як на занятті, так і вдома.

Щоправда, зазначена вище система навчання передбачає збільшення частки самостійної роботи студентів на занятті; нормалізацію завантаженості студентів домашньою самостійною роботою за рахунок збільшення її частки на аудиторних заняттях; суміщення індивідуальної роботи викладача з кожним студентом і самостійної роботи решти студентів на занятті; організацію самостійної роботи без втручання викладача за рахунок розширення індивідуалізації процесу навчання [1, 4].

Зростаюча інтенсифікація навчального процесу вимагає застосування нових технічних засобів у навчанні іноземних мов. Це допомагає студентам швидше подолати психологічні бар'єри, що, як правило, ускладнюють процес оволодіння усним мовленням, а навчитися мовленню неможливо без аудіювання [2, 23]. Саме аудіовізуальні засоби дають можливість виробити у студентів необхідні навички сприймання на слух нових зразків на основі слухових образів. Використання аудіо- та відеокурсів дає змогу значно розширити діапазон аудіювання, адже студенти звикають до голосу та темпу мовлення викладача і нерідко виявляють розгубленість, коли до них з елементарними питаннями звертається незнайома людина [3, 20–21]. Навчальні аудіо-та відеоматеріали сприяють формуванню швидкої мовленнєвої реакції.

Надзвичайно позитивне значення має перебування (навіть короткострокове) в іншомовному середовищі, оскільки студенти завдяки штучно створеній віртуальній ситуації можуть самі бути співучасниками подій, які розгортаються перед ними у слуховому та зоровому варіантах. Незмінюваність відеопрограми (а також зупинка аудіо-фонограми) надає можливість для багаторазового повторення і успішного моделювання фонетичних, лексичних та граматичних одиниць. Це, у свою чергу, створює сприятливі умови для формування мовленнєвих навичок і вмінь.

Контроль розуміння аудіо- та відеоматеріалу здійснюється шляхом відповідей студентів на запитання викладача, усного та письмового відтворення звукового тексту, перекладу на рідну мову. Для полегшення сприймання незнайомого тексту

ми практикуємо попереднє ознайомлення з новою лексикою, власними та географічними назвами.

У ході мовної підготовки спеціалістів викладач має навчити основам спілкування й етиці спілкування. Одним з підходів є системність. Системність, завдяки якій ми можемо осмислювати деякі аспекти одного поняття в термінах іншого поняття (наприклад, спору в термінах змагання), за необхідністю затемнює інші аспекти даного поняття. Метафора дозволяє нам сконцентруватися на одному аспекті поняття (наприклад, на пошуку спільного, а не окремого). Тобто метафора, метафоричне поняття може дозволити уникнути моментів загострення суперечностей.

Застосовується прийом деталізації, тобто доведення до студентів розуміння специфіки культурного середовища спілкування. Суспільні відносини між людьми знаходять своє віддзеркалення в усіх мовах, однак відбувається це по-різному. Наприклад, в європейських мовах такі відносини між людьми передаються переважно лексично й лише опосередковано граматично. В японській та корейській мовах подібні відносини виражаються не тільки лексично, а й граматично, відповідний елемент значення в багатьох випадках є обов'язковим.

Таким чином, пошуки оптимальних прийомів і методів навчання допомагають урізноманітнювати форми навчання, відтворювати мовні ситуації та ситуативні події, продуктивно використовувати час та знімати напруження на занятті, а також переконувати студента в тому, що іноземна мова — це реальний засіб спілкування, за допомогою якого він може виразити себе як особистість, що мовна культура, вміння спілкуватися є спільне для всіх народів надбання.

Проте новітні тренди економічного та соціального середовища, на думку автора, вимагають додаткових зусиль і комплементарних до згаданих вище методологій нових освітніх технологій підготовки креативної мовної особистості на підставі аналізу міжнародного, українського мовного середовища і постулатів гуманізації освіти.

Література

1. Берков В. Ф. Культура діалога. — М., 2002. — 152 с.
2. Буяльський Б. А., Оверчук А. В. Як ми спілкуємося: Мовленнєвий етикет українського народу. — Вінниця: Велес, 2001. — 96 с.
3. Волкотруб Г. Й. Стилїстика ділової мови. — М., 2002. — 208 с.
4. Горбул О. Д. Ділова українська мова. — К., 2004. — 222 с.
5. Данкіна Л. С. Сучасна українська літературна мова (науковий стиль): Навч. посіб. — Х.: Вид-во ХДЕУ, 2002. — 124 с.
6. Ділове спілкування в державному управлінні (мовленнєвий і психологічний аспекти): Звіт про НДР (проміж.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. — ДР № 0103U006814. — К., 2003. — 74 с.
7. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка, М. П. Лукашевич, І. Б. Осичанська. — К.: МАУП, 1999. — 208 с.
8. Козієвська О. Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 25.00.03. — К., 2003. — 20 с.
9. Кошова Л. С. Особливості інтерактивної моделі навчання // Нові горизонти та перспективи філологічної науки та педагогічної практики: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. — Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004. — С. 52–54.
10. Павловський А. Грамматика малороссийского наречия. — СПб., 1818. — 116 с.
11. Пашенко В. Українська — не жаргон // Уряд. кур'єр. — 2005. — № 70, 15 квіт.
12. Плотницька І. М. Ділова українська мова у сфері державного управління: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 192 с.
13. Поль Л. Сопер. Основы искусства речи. — Ростов н/Д.: Феникс, 1995. — 448 с.
14. Приходько О. Л. Мовна культура державних службовців як науково-теоретична проблема. — <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2/txts/ds/05polsnp.pdf>
15. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. — К., 2004. — 216 с.
16. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій / А. К. Бичко та ін. — К.: Либідь, 1992. — 392 с.
17. Хаджирадєва С. Мовна і мовленнєва компетенція та компетентність державних службовців у контексті вивчення їх готовності до професійно-мовленнєвої комунікації // Вісн. НАДУ. — 2004. — № 4. — С. 450–454.
18. Хміль Ф. І. Ділове спілкування. — К., 2004. — 280 с.
19. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посіб. — К.: Літера, 2000. — 480 с.

Обґрунтовано необхідність суттєвих змін та оновлення усталених систем мовної підготовки, враховуючи сучасні вимоги практичного використання мови та лінгвістичний контекст сучасної бізнес-освіти в цілому.

Обоснована необходимость существенных изменений и обновления существующих систем языковой подготовки, учитывая современные требования практического использования языка и лингвистический контекст современного бизнес-образования в целом.

Proved the need of substantial changes and new development of stable systems of linguistic preparation according to modern requirements of the practical use of language and general linguistic content of modern business-education.

Надійшла 10 червня 2009 р.

НЕВРОТИЧНІ РОЗЛАДИ ЯК ПСИХОГЕННІ ЗАХВОРЮВАННЯ В МЕДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 179–184

Проведено теоретичний аналіз літературних даних щодо методів діагностики і психологічних індикаторів виявів невротичних розладів. Доведено, що серед порушень психічного здоров'я особливе місце займають нервово-психічні розлади та явища дезадаптації, в механізмах розвитку яких тісно переплітаються біологічні, соціальні й психологічні фактори. Висвітлено актуальність розглядуваної теми для охорони психічного здоров'я людей, створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості.

Охорона психічного здоров'я людей, створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості є важливими завданнями медицини і психології. Серед порушень психічного здоров'я особливе місце займають нервово-психічні розлади і явища дезадаптації. За даними останніх епідеміологічних досліджень, у 2–3 % дітей і підлітків існують серйозні психічні захворювання, у 8–10 % — емоційні розлади [8, 274], у 22 % учнів масових шкіл виявлено ознаки соціальної дезадаптації без виражених загальноневротичних порушень. Кількість випадків нервово-психічних розладів збільшується у препубертатному і ранньому пубертатному віці. Дослідженнями встановлено, що лише 22 % учнів 6-го класу можуть бути визнані абсолютно здоровими і соціально адаптованими.

Труднощі розмежування граничних нервово-психічних розладів, невротичних реакцій, неврозосхожих порушень і системних нервово-психічних розладів ускладнюють проблему виявлення людей та підлітків групи ризику і надання їм своєчасної допомоги. Особи з такими рисами характеру, як відлюдність, тривожність, боязкість, нерішучість, надумливість, як правило, не привертають уваги та їх вважають благополучними. Вони рідко звертаються в медичні установи за допомогою у випадках доклінічних форм нервово-психічних порушень. Питання виявлення контингенту людей, підвищено вразливого

відносно розвитку невротичних розладів, а також проведення психопрофілактичних і психокорекційних заходів могла б взяти на себе психологічна служба. Проте недостатнє науково-методичне забезпечення, брак простих експрес-методів скринінгової діагностики та обґрунтованих програм психологічної корекції преневротичних станів у людей і молодших підлітків гальмує цю важливу діяльність. У працях А. Захарова, В. Гарбузова, Л. Співаковської пропонуються методи сімейної психотерапії і психокорекції неврозів та преневротичних станів у дітей і підлітків. Однак можливості такої роботи в умовах шкільної психологічної служби досить обмежені.

Загальновідомо, що крім соціальних і біологічних детермінант виникнення та розвитку невротичних розладів, у формуванні стійких дезадаптивних поведінкових стереотипів, пов'язаних з ризиком розвитку невротичних розладів у дітей та підлітків, велике значення мають психологічні фактори. В останні роки в західній когнітивно-поведінковій психотерапії (А. Beck, G. Emery, A. Ellis, Ph. Kendall та ін.) пропонуються методи лікування, профілактики і корекції тривожних розладів, які базуються на уявленнях про важливу роль особливостей сприйняття, перероблення та структурування інформації в їх походженні. Більшість цих досліджень спрямовано на роботу з дорослими, але в деяких літературних джерелах наводяться дані, які свідчать про ефективність ког-

нітивно-поведінкових методів при корекції тривожних розладів у дітей та підлітків (Ph. Kendall, Prins, Francis, S. Deal). У вітчизняній науці такі дослідження фактично не проводились.

Неврози, або невротичні розлади — це функціональні розлади психічної діяльності, що виникають як реакція на певні психотравмуючі події (конфлікти) та обумовлені недосконалістю механізмів психологічного захисту. При неврозах виявляються різноманітні симптоми, що призводять до порушення практично всіх пізнавальних процесів. Деякі з них стають патогномічними, що визначають розвиток невротичних розладів, інші симптоми відображають зміни, зумовлені самою хворобою.

Розгляд даної теми дає змогу поглибити розуміння проблеми невротичних розладів як складових психогенних захворювань особистості і з'ясувати особливості діяльності медичного психолога з вивчення проблем невротичних розладів та обґрунтувати програму психокорекційних, психотерапевтичних заходів щодо профілактики осіб, схильних до психогенних захворювань.

Вивчення невротичних розладів почалося тільки в перші роки ХХ ст. Фактором, який викликає невротичні захворювання, часто бувають несприятливі взаємовідносини, що склалися між лікарем і хворим, здебільшого в період діагностування хвороби. Необережні зауваження лікаря, зайве підкреслювання симптоматики захворювання, з одного боку, його нерішучість, надмірне наполягання на консультаціях висококваліфікованих колег — з іншого, створюють у хворого впевненість, що захворювання важке, або навпаки, що у нього є захворювання, якого насправді немає. Такими ж факторами можуть стати ті чи інші аналізи, видані на руки хворому, особливо якщо вони супроводжуються некомпетентними коментарями лаборантів, недоречними “роз’ясненнями” медичних сестер, розмовами санітарок та ін.

До факторів, що сприяють виникненню невротичних розладів, належать такі: а) особливості особистості хворого (слабкий тип вищої нервової діяльності, тривожно-недовірливий характер психастеніка, істерика); б) фізичне виснаження хворого, астенизація його внаслідок тих чи інших соматичних захворювань. В усіх випадках характерною є підвищена збудливість емоційної сфери хворого.

Невротичні захворювання виражаються у двох основних типах: а) чисто психогенні невротичні реакції; б) погіршення наявного соматичного захворювання.

Симптомологія невротичних захворювань дуже різноманітна, загалом вона зводиться до важких хворобливих відчуттів у тому органі чи системі органів, на яких вже було зосереджено увагу хворого і на яких фіксація хворого інтенсифікувалась чи то в результаті необережного зауваження лікаря (“у вас серце, як ганчірка” та ін.), чи поміченої хворим надмірної уваги до окремих симптомів і “осередків” хворобливих переживань. У хворого внаслідок цих моментів настрої стає тривожним, починають переважати іпохондричні переживання, виникає різко виражена тенденція до перебільшення “небезпеки захворювання”.

Класифікація неврозів, незважаючи на велику кількість праць з цього питання, залишається і досі предметом дискусії. Багато авторів ідентифікують поняття “невроз” з невротичними розвитками на тій підставі, що неврози схильні до тривалого протікання і частих рецидивів симптоматики.

П. Жане (1892) виокремлював дві основні форми неврозів: істерію і психастенію. Досить тривалий час виокремлювали три клінічні форми неврозів: неврастенію, істеричний невроз і невроз нав’язливих станів.

В. Мясіщев виокремлює три типи невротичних конфліктів, що відповідають певним формам неврозів: істеричний, obsесивно-психастенічний і неврастенічний. Істеричний невроз характеризується підвищеним рівнем домагань при недооцінюванні реальних умов і нездатності гальмувати невідповідні цим умовам бажання; obsесивно-психастенічний — суперечністю між бажанням і обов’язком; неврастенічний — невідповідністю між можливостями, прагненнями особистості і завищеними вимогами до себе [7].

Пізніше стали використовувати четвертий діагноз — депресивний невроз чи невротичну депресію. Кожна з основних форм неврозу має як спільні з іншими симптоми, так і притаманні тільки їй клінічні і психологічні характеристики.

Так, професор А. Кемпінські вважає, що до основних симптомів усіх неврозів належать фобії, вегетативні порушення, егоцентризм і симптом зачарованого кола. Що ж до генезу фобії, то вчений виокремлює чотири її типи [5]:

- біологічний страх, що з’являється в результаті загрози двом основним біологічним законам — збереженню власного життя і життя виду;
- суспільний страх, що з’являється в ситуації, яка загрожує осудом з боку оточуючих;

- моральний страх, викликаний загрозою з боку інтерналізованого суспільного віддзеркалення (совість — superego);
- дезінтеграційний страх, що з'являється при кожному порушенні існуючої структури інтеграції з оточуючим середовищем.

У невротичному егоцентризмі присутня виражена претензія до оточуючих “ніхто мене не розуміє”, “ніхто не хоче мені допомогти”. “При невроті людина перебуває на межі між соматичною і психічною хворобою” — вважає А. Кермські (1989). Егоцентризм хворої людини становить пункт її слабкості, яка вимагає опіки з боку оточуючих. “Егоцентризм висловлює протест проти власної долі, в ньому криється агресія і до самого себе і до всього світу” — так визначав А. Кемпінські суть цього стану [5].

Четвертий симптом невроту Кемпінські визначає як симптом зачарованого кола. Його суть полягає у закритті невротичного ланцюга — причини і наслідку. Концентрація уваги хворого на хворобі або опираючій їй ще більше загострюють негативні симптоми. “Невротичне зачароване коло — це одна з причин, у результаті яких хворі людині важко вийти з егоцентричного обертання навколо своєї осі” [5].

Зі всіх форм невроту найбільш поширеною є **неврастенія** (з лат. означає “нервова слабкість”) — психогенне невротичне захворювання, у клінічній картині якого основне місце займає астенічний синдром. Уперше узагальнюючий опис цієї хвороби, назвавши її неврастенією, дав американський вчений Берд [5].

Передумовою, як правило, є перевтома, пов'язана з недосипанням або з тривалою розумовою працею. На цьому тлі різні негативно діючі фактори — гострий чи хронічний конфлікт, неприємності на роботі, в особистих стосунках, раптові зміни в умовах праці, побуту, вимоги, що перевищують можливості, — призводять до розвитку невроту.

Клінічні симптоми хвороби зростають повільно і поступово.

Неврастенія (астенічний невроз) характеризується надзвичайною чутливістю до хвилювань, фізичних перевантажень, перевтоми, її основним симптомом є дратівлива слабкість. Виявляється різка збудливість і надмірне виснаження. Хворі часто скаржаться на головний біль, неприємні відчуття від різних зовнішніх подразників (різкі звуки, яскраве світло та ін.). До порушень вегетативних і сенсомоторних додаються афективні. Стає типовою емоційна нестриманість. Зміна

стану стає особливо помітною в той період, коли на людину починає повторно діяти травмуючий психіку фактор. Хвора людина не володіє своїми почуттями. Зростають образливість, роздратування, настрої нестійкий і пригнічений. Сон супроводжується кошмарами, тому вранці відсутнє відчуття відпочинку і бадьорості. Як правило, найгіршим самопочуття буває вранці.

На думку А. Кемпінського, характерні симптоми неврастенії — втомлюваність і роздратування — є виявом неправильного функціонування центральної нервової системи.

Якщо хворий неврастенією продовжує працювати, як і раніше, то з'являються труднощі в інтелектуальній сфері (ідеомоторний рівень розладів). Знижується зосереджуваність, послаблюється пам'ять. Низька працездатність викликає невдоволення собою, дратівливість, слабкість, відчуття втоми. Спроби відволіктися не приносять задоволення. Зростають втома, роздратування, виникають конфлікти з близькими.

Хворі неврастенією схильні до аналізу своїх відчуттів, тривожно до них дослухаються. Підвищується тривожність, з'являється іпохондрія. При тривалому протіканні неврастенії спостерігається розширення симптоматики, з'являються фобічні та істеричні розлади, при переході в хронічну стадію — невротичний астенічний розвиток особистості.

Як правило, виокремлюють два варіанти неврастенії: невроз виснаження, причиною якого є непосильні, переважно інтелектуальні навантаження, і реактивну неврастенію, зумовлену психотравмуючими ситуаціями з попередніми астенізуючими факторами — перевтомою, недосипанням, соматичною хворобою та ін. Цей поділ досить умовний, оскільки при невроті виснаження, як правило, присутній і реактивний компонент: тривога у зв'язку з дефіцитом часу, страх за якість виконаної роботи, страх через неможливість зробити роботу своєчасно та ін.

Протікання неврастенії може бути несприятливим і тривалим, з ускладненнями невротичної симптоматики. Однак при обстеженнях більшість дослідників відзначають відносно сприятливий вихід з хвороби.

Ж. Шарко (1887) визначав **істерію** як своєрідну форму невроту, яка характеризується періодичними спазматичними нападами, а також постійними ознаками (стигмами). Істерію він вважав функціональним розладом, який імітує різні органічні захворювання. У виникненні істеричних симптомів Шарко підкреслював роль емоцій і навіювань [5].

П. Жане в істерії розрізняв два види симптомів: аксиденси (змінні і тимчасові симптоми) та стигми (основні постійні симптоми) [5].

Аксиденси визначаються наявністю підсвідомих надцінних ідей, які виявляються так званим частковим психологічним автоматизмом (коли частина особистості відщеплюється від суб'єктивної свідомості і проходить її автономний свідомий розвиток). Ці ж надцінні ідеї можуть спостерігатися і при істеричних нападах та катаlepsії. Істерію П. Жане розглядав як форму роздвоєння особистості, що є результатом порушення функції синтезу особистості. Стигми він розглядав як вияв основного розладу, яким є звуження поля свідомості в результаті психологічної слабкості, що утворює своєрідний тип порушення процесу сприймання навколишнього світу. В такому випадку при істерії порушується як структура особистості, так і сприймання. Як і Ж. Шарко, П. Жане визнавав психогенну етіологію істерії, хоча і вважав, що для її появи необхідний “грунт” у вигляді неправильних фізіологічних процесів [5].

Фрейд і Брейер (1895) дійшли висновку, що основним фактором у генезі істерії є психічна травма, якщо розуміти її у значенні негативного психічного переживання (будь-яка подія, пов'язана з переживанням почуття страху, сорому, провини). Подібні погляди висловлювали раніше Шарко (розрізнення травматичної та ідіопатичної істерії), Жане, Біне. Патогенний ефект може чинити як одноразова сильна травма, так і багато “слабких” травм, вплив яких зростає впродовж життя індивіда. Саме дослідження істерії стали підґрунтям у створенні фундаментальної теорії психоаналізу З. Фрейда (1895) [5].

Для істеричного невроту характерні підвищена аутосугестія та самонавіюваність. Цим пояснюються розмаїття і мінливість істеричних розладів. Симптоми можуть нагадувати вияви різних соматичних хвороб, тому Ж. Шарко і назвав її “великою симулянткою”. Але яскраві феномени, детально описані в минулому столітті цим ученим, у наш час трапляються дуже рідко.

Істеричний напад у сучасних виявах частіше нагадує гіпертонічний криз, сердечний напад та інші вегетативно-судинні пароксизми, що виникають через травмуючу ситуацію. Замість втрати чутливості частіше спостерігається оніміння кінцівок, замість паралічу — слабкість в руках і ногах, замість мутизму — заїкання, запинання в мові. У бесідах з лікарем хворі заперечують психогенний характер розладів, ускладнюючи цим

діагностику. З одного боку, вони підкреслюють винятковість своїх страждань, їх неповторність і незрозумілість, з іншого — ніби виявляють дивну байдужість до змін у собі.

Серед усіх загальних закономірностей розвитку невроту при істерії є одна особливість, яка ніколи не спостерігається при інших його формах. Помічено, що той чи інший істеричний симптом, той чи інший розлад мають для хворого певну “бажаність”, оскільки хвороба, що розвивається, знімає з хворого безліч проблем і виправдовує його не лише в очах інших, а й перед самим собою. І здебільшого, як показують спостереження, поява істеричних симптомів чи їх загострення спостерігається саме в той період, коли хворого оточують люди і коли можна привернути їхню увагу. Це не є симуляція, це особливий тип реагування на зовнішні подразники особистості зі слабкою нервовою системою і підвищеною емоційністю.

В розвитку істеричних невротичних порушень спостерігається характерна для всіх неврозів послідовність — від вегетативних, сенсомоторних до афективних та ідеаторних. Найбільш чітко ця послідовність виявляється при повільному наростанні психотравмуючих впливів на хворого. При наявності раптові і вражаючої психотравми можливий розвиток істеричного невротичного синдрому, що включає в себе весь комплекс розладів (вегетативні, сенсомоторні, афективні).

За А. Кемпінські, при істеричному невроті порушення носить зворотний характер, що полягає в дисоціації, тобто у від'єднанні частини регулюючої системи, яка починає працювати за власним планом, без урахування цілісності функцій організму [5].

Значно рідше, ніж неврастенія та істерія, зустрічається **невроз настирливих станів**. Хвороба, як правило, починається з настирливого (нав'язливого) страху — фобії. Перші описи хвороби наводились у працях Пінеля. На початку ХХ ст. завдяки працям Жане настирливі стани були виокремлені під назвою “психастенія” як самостійне захворювання. На сьогодні цей термін використовується для позначення одного з типів конституційної психопатії. Хоча в деяких дослідженнях він застосовується і для позначення невроту.

При формуванні фобії спостерігається характерна для неврозів послідовність: спочатку з'являються вегетативні порушення, часто зумовлені якимись сторонніми факторами. Під впливом психічної травми, часто суб'єктивно значущої, до вегетативних розладів приєднуються

сенсомоторні та афективні, а потім включається ідеаторний компонент у вигляді нав'язливої думки. На початку хвороби фобії виникають в ситуаціях ідентичних або тих, що нагадують ситуації, при яких уперше з'явився страх. Потім виникає розширення, генералізація страху. Ця особливість дала підставу виокремити три стадії в розвитку невротичного настирливого стану [5]. Для першої стадії характерне виникнення страху при безпосередньому зіткненні з травмуючою ситуацією, на другій стадії фобія виникає в очікуванні зустрічі з травмуючою ситуацією, а на третій — лише при уяві про можливість зустрічі з травмуючою ситуацією. До страхів (фобій) часто приєднуються різноманітні захисні дії (ритуали). До фобій можуть приєднуватись настирливі контрастні потяги (бажання зробити щось недозволене, те, що суперечить установкам хворого).

“Депресивний синдром” або “невротична депресія” — ці обидва терміни розуміються більшістю як синоніми. У науковій літературі підходи до поняття далеко не однозначні. В DSM-III “депресивний невроз” як синонім “дистимічного розладу” входить до групи афективних розладів. У деяких країнах невротична депресія продовжує розглядатись як вид невротичного розладу.

Термін “невротична депресія” використовувався у різних трактуваннях. Одними авторами він розумівся як самостійна форма невротичного розладу [5], іншими — як депресивна симптоматика невротичного рівня, що спостерігається при невротичних і невротичноподібних станах. Третіми виокремлюється депресивний невроз, що розглядається як синонім невротичної депресії. Деякі автори не визнають депресивного невротичного розладу як самостійної форми, вважаючи, що депресивна симптоматика може бути при всіх невротичних розладах.

В осіб, які потерпають від депресії та пов'язані з нею захворюваннями, особливо чітко виявляється потреба у відчутті впевненості, що світ непорушний і стабільний. Навіть засинаючи, вони мусять бути впевнені, що звичний світ реальності, праці, соціальних та інших відносин, в яких вони задіяні, залишиться на своєму місці, доки вони сплять. Такі люди часто мають труднощі з процесом засинання, бояться втратити контакт зі світом реальності, бути відокремленими від знайомих життєвих ландшафтів і тому не дозволяють собі заснути.

Депресивний синдром (невротична депресія) виникає в осіб з певними характерологічними особливостями, такими як пряmlinісність,

ригідність, конформність, безкомпромісність. Поряд з цими рисами їм властива афективна насиченість переживань з прагненням гальмувати зовнішні вияви емоцій. Психогенні ситуації і психічні травми, як правило, бувають суб'єктивно значущі, частково створюються самими хворими залежно від особистісних передумов. Виокремлено два варіанти психотравмуючих ситуацій, що призводять до депресивної невротичної симптоматики. При першому варіанті “невдалим є все життя хворого”, тому так несприятливо складаються відносини хворого в усіх сферах життя. У другому варіанті хворий змушений жити в ситуації емоційної ізоляції, тобто в ситуації, де немає стимулів для позитивних емоцій. Змінити ситуацію такий хворий не може через свої особистісні риси. Таким чином психічне порушення впливає на соматичну сферу. Після етапу соматичних порушень починає переважати понижений настрій, який самі хворі рідко пов'язують з травмуючою ситуацією.

При погіршенні стану з'являється підвищена чутливість, плаксивість. Н. Volkel (1959) вказував на виявлення нозологічної картини психічного розладу та особистісних параметрів соціальної ситуації, в якій дана особистість функціонує (виявлення емоційно значущих моментів біографії, життєвого статусу, мотивів внутрішніх чи мікросоціальних конфліктів). Від виявлення цих аспектів залежить оцінка динаміки невротичних розладів, прогнозування ефективності психотерапії та психокорекції щодо кожної окремої особистості [5].

Щодо вікових періодів у захворюванні невротичним слід відзначити, що серед підлітків кількість невротичних виявів знижується. Захворюваність невротичним розладом у цій віковій групі значно нижча. Відносно невелика кількість (близько 15 %) підлітків, що стоять на обліку в психоневрологічних диспансерах, складається за рахунок тих, хто хворіє на невротичний розлад з більш раннього дитинства. На перший погляд може здатися дивним, що “кризовий” підлітковий вік, незважаючи на його складність та суперечливість, не дає різкого збільшення захворюваності на невротичні розлади. Проте, як справедливо зауважував А. Лічко (1983), вся справа в тому, що в цьому віці виявляється схильність до “заміни” невротичних вегетативних і моторних симптомів порушеннями поведінки. Ті ж самі психогенні фактори, що у дітей та дорослих викликають невротичний розлад (хоч і різний за картиною вияву), у підлітків в період становлення характеру ведуть до девіантної поведінки.

Література

1. Александровский Ю. А. Состояние психической дезадаптации и их компенсация // Пограничные нервно-психические расстройства. — М.: Наука, 1976. — С. 14.
2. Диференційна діагностика неврозів (методичні рекомендації). — Луцьк, 2000.
3. Захаров А. Н. Неврозы у детей и подростков. — М.: Медицина, 1988. — 246 с.
4. Зейгарник Б. В. Патопсихология. — М.: Изд-во МГУ, 1986.
5. Карвасарский Б. Д. Неврозы. — 2-е изд. — М.: Медицина, 1990. — 576 с.
6. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология. Практическое руководство. — М.: МЕДпресс, 1998. — 592 с.
7. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — 425 с.
8. Соколова И. М. Методы исследования адаптации студентов / Харьков. гос. мед. ун-т. — Харьков, 2001.
9. Хорни К. Невроз и развитие личности. — М.: Смысл, 1998. — 375 с.

Theoretical analysis of literary sources dealing with the methods of diagnosis and psychological indicators of neurotic disorders manifestation has been carried out. It is processed that among the neurotic disorder the peculiar place belongs to the neuro-psychical ones and to the phenomena of disadaptation in the mechanism of development in which biological, national and social factors are closely linked. The actuality of this theme for maintaining health of people and for creating the most favorable conditions for development of personality has been revealed.

Надійшла 27 червня 2009 р.

КАТЕГОРИЯ ЦЕЛИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОТЕНЦИАЛА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 185–189

Исследуется ведущая поведенческая категория цели как основная составляющая самореализации личности. Акцентируется внимание на методологических предпосылках целеполагания, где жизненная цель личности определяется как мотив, обладающий самостоятельной детерминирующей силой, который находится в субъективном будущем, и имеет как внешнюю, так и внутреннюю привлекательность, связан с ценностями и мировоззрением личности.

В современной науке существует выраженный интерес к большому кругу проблем, связанных с жизненным путем, образами будущего, жизненными целями личности, процессами, механизмами построения жизненных целей и их влиянием на жизненный путь человека.

Новые социально-экономические условия массового получения высшего образования не могут не отразиться на психологии студентов вуза. В этой ситуации становится очевидной необходимость новой стратегии образования, ориентированной на учет мотивационно-ценностной сферы личности студента.

Проблема целей как смысложизненной детерминанты самореализации личности разрабатывалась в научных исследованиях Ю. Забродина, Э. Зеера, Е. Климова, Т. Кудрявцева, А. Марковой, П. Пряжниковой, С. Чистяковой, Л. Митиной и др. В научных исследованиях Ю. Швалб рассматривает научно-теоретические подходы к проблеме целеполагания, предлагает психологические модели обозначенной проблемы. Изучением жизненных целей мотивации личности, их спецификой также занимались О. Люсова, З. Васильева, Н. Волков, И. Кутьев, А. Куржув, М. Дуранова, Н. Лобанова, Ю. Кулюткина, Т. Браже, А. Марковой, В. Риндак и др.

Недостаточно изученными на сегодняшний день остаются вопросы, касающиеся цели как мотивационно-смысловой составляющей потенциала самореализации личности.

Данная проблема обуславливает постановку следующих задач нашего исследования:

1. Проанализировать теоретические подходы к пониманию категории “жизненная цель”, “проектирование будущего”, “смысл жизни”.
2. Ввести исходные рабочие определения, которые на этом этапе будут выполнять не столько понятийную, сколько операциональную функцию.

Понятие жизненного мира А. Леонтьев определяет как осознанную и осмысленную человеком или обществом объективную действительность, в которой протекает человеческая или общественная деятельность и жизнь. Траектория движения личности по жизненному миру — жизненный путь — является траекторией избирательной актуализации одних смысловых связей и дезактуализации отклоненных смысловых альтернатив. С понятием “жизненный путь” связано понятие “психологическая судьба” В. Франкла [5, 22–23].

А. Маслоу, Г. Олпорт исходят из того, что человеку от рождения присуща внутренняя сила или тенденция к самоактуализации, самоосуществлению. Субъектность жизненного пути подразумевает активное вмешательство личности в естественный ход жизненных событий с тем, чтобы упорядочить их так, как того требуют жизненные ценности и смыслы (Б. Ананьев).

Зарубежные психологи отводили важное место в детерминации развития личности жизнен-

ным целям. Ш.Бюлер руководствовалась идеей уникальности жизненного пути, активности и самодетерминации субъекта, направленности на реализацию целей, смыслов и ценностей. Она считала, что в жизни личностью движет стремление к самоосуществлению и творчеству.

А. Адлер предполагал детерминацию человеческого поведения целями и смыслами, что предоставляет человеку шанс на саморегуляцию и самодетерминацию [6]. Он в отличие от своего учителя З. Фрейда считал, что развитие человека в большей мере детерминировано его целевыми установками на будущее, чем прошлым опытом. А. Адлер рассматривал жизненные цели в составе жизненного стиля личности, который является социогенным по механизмам формирования. Э. Эриксон также указывал на связь жизненных целей и задач общества. В. Франкл подчеркивает значимость свободы и ответственности для нахождения и реализации смысла и цели своей жизни.

В концепции личностной организации времени К. Абульхановой-Славской критерием развития личности служит наличие /отсутствие смысла жизни, который отражает жизненную концепцию человека, осознанный и обобщенный принцип его жизни, его жизненную цель. С точки зрения событийного подхода А. Кроника и Е. Головахи анализ развития личности осуществляется в плоскости “прошлое — настоящее — будущее” [1].

На основании теоретического анализа психологических исследований психологии жизни можно выделить особенности жизненной цели как составляющей потенциала самореализации личности:

- цель жизни побуждает активность личности как субъекта жизни и направляет его по жизненному пути, детерминирует его развитие;
- цель жизни является формой смысла жизни, от которого черпают свой смысл отдельные жизненные события и поступки личности как субъекта жизни. Смысл жизни отражает не наличное, уже существующее состояние, а превосходящее, желаемое состояние жизненного пути;
- цель жизни является вершиной, подчиняющей себе другие более мелкие цели, она закономерно связана со свободой выбора и ответственностью (С. Занюк);
- в цели жизни через ее смысл запроектировано то будущее, которое личности необходимо превратить в реальность жизненного

пути посредством своей активности. На эту особенность смысловых образований указывает Б. Братусь, он полагает, что их функция — создание эскиза будущего [3, 16].

Ю. Швалб выделяет круг исходных понятий, связанных понятием “цель”, таких как целеполагание, целенаправленность, целесообразность [11, 85]. Он отмечает, что и в содержательном, и в культурологическом планах каждое из этих понятий имеет существенно различные трактовки.

По мнению А. Яценко, “в современной науке понятие *“цель”*, *“целевое отношение”* употребляется в трех смыслах: 1) как специфический познавательный прием, при котором следствие *мыслится* как цель предшествующих действующих причин; 2) как объективное, без вмешательства идеального фактора, отношение, где целью является направленность изменений к определенному результату, сохранение устойчивости состояния самоуправляющейся системы в заданных параметрах ее функционирования, достигаемое при помощи механизма обратной связи. 3) как идеальный и желаемый образ будущего результата деятельности, который порождается сознанием и детерминирует сам процесс”.

Ю. Швалб подчеркивает, что в психологическом плане третий из указанных подходов является наиболее приемлемым, но при этом он указывает на то, что термин “образ” имеет скорее метафорическое, а не понятийное значение, так как вопрос о том, в какой форме в сознании индивида представлена цель, требует особого анализа [11, 76].

Целеполагание — процесс порождения, становления цели. Это понятие фиксирует тот факт, что цели не являются имманентными человеку и не возникают одновременно. В этом термине учитываются следующие принципиальные характеристики: а) цель полагается, ставится субъектом, т. е. этот процесс осуществляется как отдельный акт сознания; б) не все компоненты этого процесса могут быть осознаваемыми в равной мере; в) целеполагание приводит к становлению такого “образа будущего”, который непосредственно детерминирует и регулирует соответствующие акты поведения и деятельности, в отличие от других форм репрезентации будущего в сознании индивида [5].

Целенаправленность характеризует особый тип поведения и является одним из конституирующих признаков деятельности. В соответствии с пониманием категории цели в литературе существует две трактовки целенаправленности: а) как поведения, направленного целью; б) как

поведения, направленного к цели. Такие понятия, как “целереализация”, “целеустремленность”, “достижение цели” и др., выступают как уточняющие и конкретизирующие исходное. Целенаправленность может быть понято как поведение, регулируемое целью. В то же время целенаправленность является внешним критерием, позволяющим отличать поведение как акты деятельности от других форм поведения — импульсивного, реактивного, поискового и т. д.

Под *целесообразностью*, по мнению Ю. Швалба, понимается рефлексивная оценка степени рациональности реализации цели в актах поведения и деятельности, причем оценку как степени рациональности функциональной структуры акта, так и соответствия полученного результата цели. Как познавательный прием такая оценка может быть распространена на любые системы, которым приписывается наличие цели.

Целеобразование — это, во-первых, принятие и удержание целей, поставленных другим человеком перед субъектом, во-вторых, самостоятельная постановка целей [11, 78].

Для того чтобы руководить процессом целеобразования, необходимо знать характер целей человека и особенности его целеобразования. Личность, которая сама ставит перед собой цели (достаточно зрелая), стоит на более высокой ступени развития, чем личность, которая принимает цели, навязанные ей другими людьми. Умение ставить перед собой цели и работать над их достижением свидетельствует о способности человека к самовоспитанию и саморазвитию.

Рассмотрим цели с точки зрения мотивации личности.

Основными структурными компонентами мотивации являются: мотивы, потребности, цели, стремления, намерения, интересы. Кроме того, синонимом понятия “мотив” являются разнообразные термины: психогенная потребность (Х. Мюррей), квазипотребность (К. Левин), потребность (Маклеланд), жизненный стиль (А. Адлер) и др.

Согласно классификациям мотивов В. Асеева, Р. Немова, П. Якобсона, цель является самостоятельным мотивом и имеет следующие функции (Е. Ильин): побуждающая и направляющая функции (В. и И. Ривины); стимулирующая функция; регулятивная функция; директивная (П. Рудик); организующая и регулятивная (М. Магомед-Эминов); смыслообразующая функция мотива (А. Леонтьев, А. Запорожец).

В психологии общепринято деление мотивации на внешнюю и внутреннюю (Э. Диси, С. За-

нюк, Е. Ильин, В. Климчук, А. Орлов, Р. Раян, Е. Сидоренко, Х. Хекхаузен, Р. Чармс, В. Чирков). Чем отдаленнее от настоящего и выше в иерархии целей находится цель, тем с большей вероятностью ее можно считать внутренним мотивом, чем ближе и конкретнее цель, тем с меньшей вероятностью можно говорить об отнесенности к внешней или внутренней мотивации. Рассмотрим цели с точки зрения мотивации личности [9].

С. Занюк выделяет такие виды целей [6]:

- *объективная цель* (заданная обществом — школой, родителями, окружающими людьми);
- *субъективная, или внутренняя, цель* (самостоятельно поставленная человеком или принятая извне).

Цель, поставленная человеком самостоятельно, усиливает мотивацию, создает позитивное настроение и удерживается дольше. Цель, заданная извне, вызывает меньшую активность человека, имеет меньшую побудительную силу.

Если человек ставит перед собой цель самостоятельно, то он склонен работать над ее достижением значительно больше, чем в том случае, когда перед ним ставят цель (задание) другие люди [9].

Цель, заданная другим человеком (руководителем, учителем и др.), далеко не всегда становится целью субъекта и в процессе работы может легко извращаться или даже отбрасываться. Человек не всегда автоматически принимает такую цель и стремится ее достичь. Превращение внешних требований в индивидуальные цели — один из вариантов целеобразования.

Чтобы внешнее требование было принято, стало намерением субъекта (подчиненного, ученика), необходимо его участие не только в постановке цели, но и в анализе, обсуждении условий ее достижения. В таком случае человек будет выступать не как пассивный исполнитель, а как субъект деятельности (активный деятель). Это содействует большей включенности в деятельность, большей замотивированности (и активности) человека.

Пока внешнее требование (заданное руководителем, учителем и др.) не станет целью субъекта, надеяться на активность человека не приходится.

Цель имеет стимулирующую силу, но ее принятие и удержание субъектом иногда сопряжено со значительными трудностями [1, 34].

О. Тихомиров различает цели по характеру связи между целью и мотивом [7, 46]:

- 1) если цель задана извне, то связь формируется от цели к мотиву;

- 2) если цель сформулирована самостоятельно, то связь формируется от мотива к цели.

В процессе формирования мотивации деятельности важно понимать связь цели и мотива. Очень важно придать поставленным извне заданиям личностный смысл и интерес. Вследствие “подключения” некоторых потребностей и мотивов личности цель приобретает автономную побуждающую силу и превращается в мотив-цель.

В психологии самореализации особое место занимают жизненные цели личности (ЖЦЛ; или цели-ценности, мета-цели), которые обладают, по мнению С. Калинина, следующими свойствами: являются “самоцелями”; составляют ядро личности человека, определяют его “нравственный вектор” и тесно связаны с этическими компонентами мировоззрения человека, его принципами и идеалами; задают ценностно-смысловой контекст (смысл жизни) существования человека и регулируют другие цели и задачи.

Временная перспектива целей, их содержание, значимость этих целей, удовлетворенность результатами достижения составляют временное поле человека (К. Абульханова-Славская, В. Ковалев, Ж. Нюттен, Л. Регуш, С. Рубинштейн). Устремленность в будущее конкретизируется в таких понятиях, как “временная перспектива”, “жизненный план”, “жизненная перспектива”, “жизненная программа”, которая связывается с системой целей, где конечная цель представляет собой идеал, понимаемый как ценность, которая дает идеальной цели силу воздействия на способ и характер человеческой деятельности, побудительную силу (Чавчадзе, В. Франкл). Развитие личности предполагает интериоризацию ценностей, которые указывают человеку направление желаемого преобразования действительности и выступают элементом смыслообразования. Самоопределение связано с ценностями, с потребностью формирования смысловой системы, в которой центральное место занимает проблема смысла жизни, с ориентацией на будущее (Г. Абрамова, А. Адлер, Д. Леонтьев, А. Маслоу, М. Роккич, М. Яницкий). Именно жизненная цель является целостностью внутреннего мира человека, движение к ней предполагает понимание смысла бытия, понимание своей жизни как ценности (Г. Абрамова, М. Яницкий).

Механизмом образования жизненных целей в гуманистической и экзистенциальной психологии является свободный выбор человека, в транзактном анализе — жизненные стремления, которые навязываются родителями при помощи

сценария. Мы согласны с обеими точками зрения и усматриваем в их противоречии друг другу механизм интериоризации (Л. Выготский).

Таким образом, цель — это мотив, обладающий самостоятельной детерминирующей силой, который находится в субъективном будущем, имеет как внешнюю, так и внутреннюю привлекательность, связан с ценностями и мировоззрением личности.

С будущим связана проблема смысла жизни, в которой отражаются, во-первых, требования, идущие из разных сфер его жизнедеятельности, строя жизнь не как последовательность разрозненных случайностей, а как целостный процесс, имеющий цели и преемственность, во-вторых, помогает человеку интегрировать все его способности, максимально их мобилизовать, следуя тем задачам, которые ставятся им в соответствии с выработанной концепцией жизни. Однако средств для решения проблемы смысла жизни юность не дает. Так возникает противоречие между желанием найти смысл жизни и недостатком средств для этого поиска [7, 36].

Готовясь к будущему, юноши строят жизненные планы. Именно с жизненными планами Л. Выготский связывал “целевую” регуляцию принципиально нового типа, когда предметом размышлений становится не только конечный результат, но и способы его достижения, путь, которым человек намерен следовать, и те объективные и субъективные ресурсы, которые ему для этого понадобятся. Жизненный план возникает, с одной стороны, в результате обобщения целей, которые ставит перед собой личность, становления устойчивого ядра ценностных ориентаций, с другой — это результат конкретизации целей и мотивов. Цели юношей и девушек часто страдают “фантазийностью” [3, 53].

Теоретический анализ проблемы показал, что как в отечественной, так и зарубежной психологии накоплены разнообразные сведения о сущности образа будущего, зафиксированного в жизненных целях личности, факторах, влияющих на формирование жизненных целей, значении жизненных целей в жизни человека. В настоящее время заметно возрастает внимание ученых к проблеме построения человеком образа будущего, наделенного функцией детерминировать настоящее.

Жизненная цель личности может быть определена как мотив, обладающий самостоятельной детерминирующей силой, который находится в субъективном будущем, имеет как внешнюю, так и внутреннюю привлекательность, связан с цен-

ностями и мировоззрением личности. Существуют факторы, влияющие на осознанное формирование жизненных целей: ценностно-смысловой, когнитивно-перцептивный (психотехнический), эмоционально-волевой.

Литература

1. Коростылева Л. А., Кравченко Н. Е. Пути профессиональной и личностной самореализации человека. — СПб., 1999. — 72 с.
2. Люсова О. В. Жизненные цели в структуре мотивации личности // Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона: Тез. докл. XIII годичного собрания Южного отделения РАО и XXV психологопедагогических чтений Юга России. — Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2006. — Ч. 1. — С. 241–243.
3. Люсова О. В. Цель в структуре мотивации // Современные проблемы прикладной психологии: Материалы Всерос. науч.-практ. конф. — Т. 1. — Ярославль, 2006. — С. 380–382.

4. Мова Л. В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2003. — 235 с.

5. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль произвольной активности человека: Автореф. ... д-ра психол. наук. — М., 2005. — 44 с.

6. Сосновский Б. А. Мотивационно-смысловые образования в структуре личности: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. — М., 1999. — 25 с.

7. Тихомиров О. К. Понятия "цель" и "целеобразование" в психологии // Психологические механизмы целеобразования / Под ред. О. К. Тихомирова. — М., 1977. — 214 с.

8. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990. — 320 с.

9. Чевтаева И. Г. Самореализация личности в развитии знания: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — Свердловск, 1989. — 25 с.

10. Чернявская Г. К. Самопознание и самореализация личности. Методологические проблемы: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. — СПб., 1994. — 24 с.

11. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания. — К.: Стирос, 1997. — 368 с.

Рассмотрены понятия цели, целеполагания, целенаправленности личности. Описаны различные подходы к исследованию жизненных целей. Проанализирована цель как мотивационно-смысловая составляющая потенциала самореализации личности.

Розглянуто поняття мети, цілепокладання, цілеспрямованості особистості. Описано різні підходи до дослідження життєвих цілей. Проаналізовано мету як мотиваційно-сміслову складову потенціалу самореалізації особистості.

The concepts of purpose are considered in this work, to purposefulness of personality. Different approaches are described to research of vital aims. An author analysed a purpose as by the motivational-semantic constituent of potential of self-realization of personality.

Получена 17 июня 2009 г.

КОМУНІКАЦІЯ І КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 190–197

Описуються характеристики й принципи комунікативних процесів, аналізуються основні види комунікативних бар'єрів і підходи до їх вивчення.

Сучасна соціальна концепція комунікативної культури є логічним розвитком попередніх психологічних і філософських досягнень реалій суспільного буття. Для дослідження природи, структури, функцій комунікації та комунікативної культури в особі Е. Гуссерля, М. Шилера, М. Бубера, К. Ясперса звернемося до понять “спілкування”, “комунікація” у різних їх вимірах та аспектах. Визнанням авторитетом у цій сфері є також К. Черрі. Його праця “Про людську комунікацію” (1966 р.) ініціювала жваву дискусію з широкого кола питань комунікативної теорії, адже Черрі наголошує на соціальному характері цього суспільного явища. Позаяк комунікація є “суспільною справою”, то люди утворили безліч комунікативних систем, які у своїй сукупності визначають суспільне життя. Провідне місце у структурі цих систем посідають мова та людське мислення — головні чинники взаєморозуміння, спілкування та об'єднання індивідів. Надаючи поняттю комунікації характеру всеохоплюючої соціальної категорії, К. Черрі констатує: “Комунікація уможлиблює суспільне життя, тому “комунікація” означає “організація”. Мета цієї організації — об'єднання людей. Слово “комунікація”, пояснює К. Черрі, означає буквально “участь” і тією мірою, якою Ви та Я у даний момент перебуваємо у стані комунікації, ми є співучасниками. Тому всю людську спільноту можливо визначити як “люди у стані комунікації”. К. Черрі, однак, не відрізняє комунікацію від спілкування. Більш того, він вбачає сутність комунікації у переданні будь-якої інформації засобами кодування та трансляції. Тому теоретичний аналіз комунікації, за Черрі, полягає у визначенні

знакових систем, за допомогою яких вона здійснюється.

Інші смислові акценти у розумінні комунікації ми зустрічаємо у працях німецького соціального філософа Ю. Габермаса: “Теорія комунікативної дії” (1981), “Фактичність та значущість” (1992), його лекціях, прочитаних у Москві і виданих під назвою “Демократия, разум, моральность. Московские лекции и интервью” (1995). Основні положення його теорії комунікації — вчення про “двоступеневу” структуру сучасного суспільства (“система” і “життєвий світ”), в якій розгортається “комунікативна поведінка” (діяльність) індивіда у її власне комунікативному, тобто справжньому, і стратегічному (маніпульованому, або викривленому) значеннях, про можливість справжньої інтеграції на шляхах комунікативного розуміння, умови формування легітимованих міжособистісних стосунків, стійкість особистісних структур, здатних до самоздійснення — багато в чому визначили основні напрямки новітніх розробок теорії комунікації як особливого типу соціальних взаємин.

У цьому плані особливе місце належить іншому німецькому філософу К.-О. Апелю, який запропонував власну версію теорії комунікації, побудовану на протиставленні раціональності абсолютизованого духовного життя раціональності, яка укорінена у мовно-комунікативному взаєморозумінні (раціональність комунікативного досвіду). Істотний внесок К.-О. Апеля у розроблення теорії комунікації, який надає їй статус соціальної культури, — вчення про етичну раціоналізацію як основу “комунікативної спільноти”.

Опонуючи М. Веберу, який постулював ціннісну нейтральність соціальних наук, К.-О. Апель наполягає на важливості аксіологічно-нормативного виміру людської поведінки, обґрунтовує інтерсуб'єктивно визначені етичні норми, принципи комунікативного взаєморозуміння. У працях Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, а також таких відомих сучасних соціальних філософів, як А. Поппер, Х. Гадамер, Х. Ебелінг, В. Хьосле, зафіксовано факт своєрідного “комунікативного повороту”, який спостерігається в суспільній культурі та філософії ХХ — початку ХХІ ст.

Аналіз змісту комунікативних бар'єрів передбачає, на наш погляд, висвітлення таких основних питань:

- поняття про комунікацію та її структуру;
- комунікативні бар'єри як складова комунікації;
- основні види комунікативних бар'єрів.

Що стосується комунікації та її структури, то слід насамперед зазначити, що комунікація (від англ. *communicate* — повідомляти, передавати) — це фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному спілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією. Вона у тій чи іншій формі супроводжує кожний акт життєдіяльності суспільної людини; прикметною рисою комунікативних процесів є їх безперестанне кількісне та якісне зростання в часі, зумовлене всезагальним прогресом людства, постійне розширення їх географічного та ідеологічного простору, підсилене стрімким розвитком технічних засобів збереження та перероблення інформації [17].

За іншим визначенням, комунікація — це зв'язуючий аспект соціальної взаємодії [16].

За типом відносин між учасниками комунікація буває міжособистісною, публічною та масовою. За засобами комунікацію поділяють на вербальну (письмова та усна), паралінгвістичну (жест, міміка, мелодія), речово-знакову (продукти виробництва, образотворчого мистецтва) [16].

Часто припускають помилкове ототожнення комунікації та спілкування, хоча комунікативна функція, за Г. Андреевою, це лише одна з трьох сторін спілкування — *комунікативної, інтерактивної та перцептивної* [2]. Подібну класифікацію функцій спілкування наведено у працях Б. Ломова: інформаційно-комунікативну (охоплює процеси прийому-передання інформації), регуляційно-комунікативну (пов'язану із взаємним коригуванням дій при здійсненні спільної діяльності) та афективно-комунікативну (належать до емоційної сфери людини) [16].

Деякі дослідники додають ще й четверту сторону — *фатичну* (від лат. *fatus* — “дурний”) — спрямовану на підтримку самого процесу спілкування, беззмістовну і таку, що нагадує теревені.

Комунікація пов'язана з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як активними суб'єктами, тобто з урахуванням взаємин між партнерами, їхніх установок, цілей, намірів, що призводить не просто до “руху” інформації, а й до уточнення, збагачення тих знань, відомостей, поглядів, якими обмінюються люди.

Засобами комунікативного процесу є різні *знакові системи*, насамперед мовлення, а також оптико-кінетична система знаків (жести, міміка, пантоміміка), *пара- і екстралінгвістичні системи* (інтонація, немовленнєві вкраплення, наприклад, паузи), *система організації простору і часу* комунікації, система “*контакту очами*” [2].

Важливою характеристикою комунікативного процесу є також намір його учасників вплинути один на одного, на поведінку партнера, забезпечити свою ідеальну представленість в іншому (персоналізацію), необхідною умовою чого є не просто використання однієї мови, а й однакове розуміння тієї ситуації, в якій відбувається спілкування [16].

Слід також зазначити, що соціальна психологія використовує поняття “комунікація” найчастіше у двох значеннях [1]. По-перше, для характеристики структури ділових та міжособистісних зв'язків між людьми, наприклад, структури внутрішньогрупового спілкування її учасників. По-друге, для характеристики обміну інформацією в людському спілкуванні загалом. В останньому випадку комунікація виступає як одна із сторін людського спілкування — інформаційна. Вона включає обмін уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, настановами між людьми у процесі спільної життєдіяльності.

Питання комунікації аналізується багатьма науками: мовознавством (Я. Пруха); філософією (Д. Дубровський); семантикою (А. Шафф, Ю. Шрейдер); психологією (Г. Андреева, О. Бодальов, Е. Берн, В. Знаков, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. М'ясищев, Ж. Піаже, Б. Поршнєв, В. Семиченко, М. Якобсон) та іншими науками.

Що стосується психології, то Г. Келлі [22] наводить схему *базових принципів* процесу комунікації. Відправник інформації хоче довести свою думку до одержувача. Однак на форму повідомлення відправника впливає багато факторів, вона залежить від індивідуального сприйняття певних висловів і формується під впливом переконань,

настанов, цінностей, виховання та емоцій (див. рис. 1). Як видно з рис.1, все, що одна людина повідомляє іншій, проходить крізь фільтр індивідуальної системи інтерпретацій реципієнта. Тому повідомлення комунікатора може суттєво відрізн

нятися від того, що сприйняв і зрозумів реципієнт. Найкращим засобом збереження адекватної комунікації є система активного зворотного зв'язку. Якщо ця схема порушується, то комунікація ускладнюється.

ПРОЦЕС КОМУНІКАЦІЇ

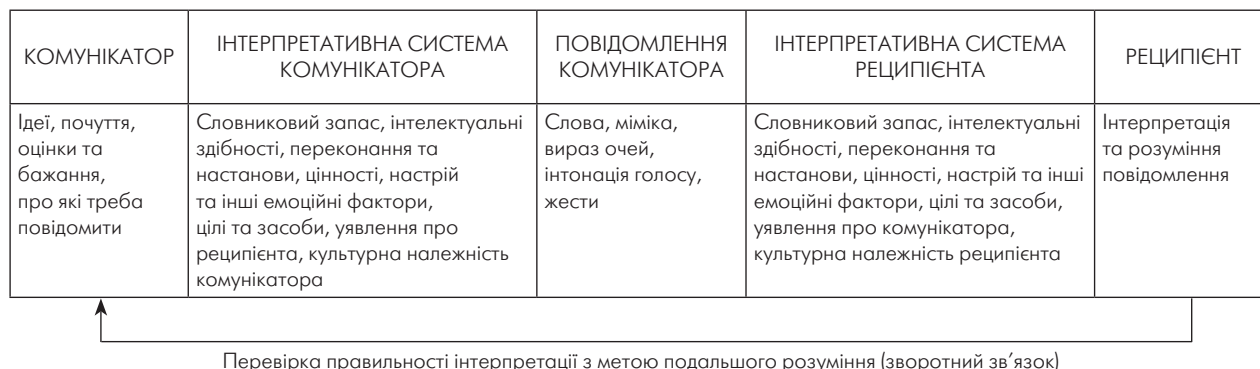

Рис. 1. Схема комунікативного процесу [22]

Роль спілкування у процесі самореалізації особистості підкреслена у дослідженнях Г. Балла, А. Маслоу, Т. Титаренко та ін.

Різноманітні аспекти ділового спілкування та розвитку комунікативних вмінь особистості являють предмет наукового інтересу для Г. Бороздіної, А. Волкова, Т. Глушакової, Н. Грішиної, Дж. Ніренберга, А. Петренко, В. Фатурової, Г. Щокіна та ін.

Щодо сутності комунікативних бар'єрів як складової комунікації зазначимо насамперед, що питання ефективної комунікації хвилювали людство з того часу, як люди почали говорити. Інтерес до вивчення феноменології комунікативного бар'єру як такого, що ускладнює чи навіть унеможливує взаєморозуміння, з'явився у людства ще за Демосфена (IV ст. д.н.е.), Сократа, Платона (V–IV ст. д.н.е.), Марка Тулія Цицерона (II–I ст. д.н.е.) та Тита Лукреція Кара (I ст. д.н.е.), котрі приділяли особливу увагу вмінню користуватися словом і навчали цьому інших. Людей, які володіли ораторським мистецтвом, риторикою та мистецтвом ведення дискусії, обирали на високі державні та культові посади, доручали найважливіші місії. За допомогою вдалого слова вирішувалися долі держав, слово вело за собою сотні тисяч людей, ми і зараз знаємо імена тих, хто завдяки своїм ораторським здібностям, безперечному авторитету увійшов навічно в історію.

У словнику В. Даля семантичне поле слова “бар'єр” збігалось із семантичним полем слова

“барикада” [5]. З часом воно почало розширюватися, набуло переносного значення, і зараз одне з його визначень полягає в тому, що “бар'єр” розуміється як “те, що перешкоджає здійсненню, розвитку чого-небудь” [20, 105].

Одним із видів бар'єрів є *психологічний бар'єр*. У найбільш загальному вигляді психологічний бар'єр розуміється як психологічний стан, який виявляється у неадекватній пасивності суб'єкта, що заважає виконанню йому тих чи інших дій [16]. Емоційний механізм психологічних бар'єрів, на думку вчених, полягає в посиленні негативних переживань і установок — сумніння, почуття провини, страху, тривоги, низької самооцінки, асоційованої із завданням (наприклад, страх сцени) у соціальній поведінці індивіда [16].

Автори зазначають, що психологічні бар'єри можуть бути різноманітних видів. Вони можуть бути представлені, зокрема, *комунікативними бар'єрами (бар'єрами у спілкуванні)*, які виявляються у відсутності емпатії, гнучких міжособистісних соціальних установок і т. ін., а також *смысловими бар'єрами* [16].

Отже, в контексті нашої проблеми можна насамперед говорити про те, що одним із видів психологічних бар'єрів є комунікативні бар'єри (рис. 2).

Комунікативні бар'єри найчастіше розглядають як перешкоди на шляху поширення та розуміння інформації, що виникають через ненормальні взаємини між людьми, через соціальні,

Рис. 2. Співвідношення психологічних і комунікативних бар'єрів

політичні, моральні, професійні, а також індивідуальні розбіжності [15].

Водночас слід зазначити, що серед низки термінів, які визначають *ускладнення спілкування*, досить часто у повсякденній та науковій мові автори використовують деякі інші терміни: “порушення”, “дефекти”, “збої”, “розлади”, “перепони” та “власне ускладнення”.

З метою термінологічного впорядкування зроблено спробу виокремити такі три основні поняття — “порушення”, “ускладнення” та “бар'єри” [9]. Зазначається, що середню позицію між порушеннями та ускладненнями спілкування займають *комунікативні бар'єри* — абсолютні чи відносні перепони на шляху ефективного спілкування, які суб'єктивно переживаються чи є реально присутніми в ситуаціях спілкування та які зумовлені мотиваційно-операціональними, індивідуально-психологічними та соціально-психологічними особливостями учасників спілкування (рис. 3) [9].

Рис. 3. Співвідношення комунікативних порушень, комунікативних бар'єрів і комунікативних ускладнень [9]

Тобто автори роблять висновок, який поділяємо і ми, що комунікативні бар'єри “витікають” з комунікативних порушень і можуть викликати комунікативні ускладнення.

Близькою до цього підходу є думка Є. Залюбовської, яка дає визначення комунікативних бар'єрів як *вторинних неусвідомлених проблем у спілкуванні* [10].

Деякі автори виокремлюють *власне комунікативні бар'єри*, що перешкоджають успішній взаємодії та спілкуванню (на стадії здійснення контакту це насамперед недостатнє володіння соціальними техніками ведення бесіди) та *психологічні бар'єри*, які перешкоджають взаєморозумінню, а вже потім ускладнюють взаємодію [10]. До останніх належать соціальні стереотипи, упередження, заобони тощо [10].

Л. Орбан-Лембрик [12] розводить поняття “перешкоди” та “бар'єри” у спілкуванні. Як підкреслює автор, до перешкод у спілкуванні належить все те, що заважає чи ускладнює його: а) перешкоди, пов'язані з особистісними характеристиками учасників взаємодії: зовнішність (фізична врода, естетичні якості), вираз очей і обличчя (міміка, пропорційність тощо), інтелект; б) перешкоди, викликані організаційними аспектами комунікативного процесу (перериванням та відволіканням партнерів зі спілкування, припинення відеозапису з технічних причин та ін.); в) перешкоди, спричинені змістом повідомлень (коли невербальні сигнали не відповідають словам повідомлення).

На нашу думку, порушення, перешкоди, ускладнення і комунікативні бар'єри є синонімами.

Отже, в цілому на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що **комунікативний бар'єр** являє собою різновид психологічного бар'єру і розуміється як перешкода, що виникає на шляху передання інформації від комунікатора (відправник інформації) до реципієнта (її одержувача).

Переходячи до аналізу **основних видів комунікативних бар'єрів**, слід зазначити, що в сучасній психологічній літературі існує досить багато класифікацій таких видів бар'єрів.

Так, Б. Паригін [14] вважає, що є два види комунікативних бар'єрів:

1. Бар'єри “внутрішні”, які захищають автономію особистості і забезпечують їй відносну самостійність та індивідуальність (соціальні цінності, норми, дії), вони також пов'язані з таким особистісними особливостями, як ригідність, конформність, слабка воля тощо.
2. Бар'єри, причина яких лежить “зовні” особистості: нерозуміння з боку іншої людини, дефіцит інформації. Вони зберігають

соціальну спільноту, виокремлюючи її від зовнішніх впливів (система ціннісних орієнтацій, які висуває особистість на шляху уніфікуючого тиску суспільства).

У концепції О. Саннікової [19] теж виокремлено дві основні групи комунікативних бар'єрів:

1. Бар'єри, що виникають у зв'язку зі змістовним моментом (вміння, навички спілкування, розуміння партнера, зміст інформації, мета і мотиви спілкування, особистісні особливості та ін.).
2. Бар'єри, що виникають у зв'язку з процесуальними, формально-динамічними характеристиками спілкування (важко встановити контакт, включитися до бесіди, вийти з неї, заважає замкненість, відсутність ініціативи, страх перед великою та незнайомою аудиторією та ін.).

Є. Рогов вказує на те, що комунікативні бар'єри бувають такі [18]:

1. Бар'єри незрозуміння (фонетичні, семантичні, стилістичні, логічні).
2. Бар'єри соціально-культурних відмінностей (статусні, релігійні, політичні, професійні).
3. Бар'єри ставлення (залежать від авторитету комунікатора — що вище авторитет, то нижче бар'єр).
4. Бар'єри смислові.
5. Бар'єри техніки та навичок спілкування.

Ю. Чуфаровський описує комунікативні бар'єри, що заважають ефективному спілкуванню [21]:

1. Бар'єр несумісності — біологічної, психологічної, національної, релігійної.
2. Бар'єр перенасичення — через надмірну активність комунікатора у залученні партнера до спілкування без урахування його індивідуально-психологічних особливостей.
3. Бар'єр недовіри, підозри.
4. Бар'єр ворожнечі.
5. Бар'єр індиферентного ставлення до реципієнта.

Дж. Ньюстром та К. Девіс [11] вважають, що ефективне спілкування може бути лімітоване цілим шерегом комунікативних бар'єрів, які можуть виникати чи у фізичному оточенні (наприклад, музика заважає телефонній розмові), чи в емоційній сфері учасника комунікативного процесу (коли реципієнт не може зосередитися на проблемі через стурбованість про здоров'я свого родича, що захворів). Ці перешкоди можуть зробити комунікацію неможливою — через них “проривається” тільки частина комунікації, або реципієнти неправильно інтерпретують зміст

повідомлення. Дослідники виокремлюють три типи комунікативних бар'єрів:

- 1) особистісні — виникають через людські емоції, системи цінностей співрозмовників, невміння слухати, через расові, освітні, гендерні, соціально-економічні, статусні відмінності;
- 2) фізичні — виникають в матеріальному середовищі комунікації (шум, відстань між учасниками комунікативного процесу, стіни чи статичні перешкоди);
- 3) семантичні — виникають через обмеженість символів, які ми використовуємо в комунікації. Символи зазвичай багатозначні, але ми повинні вибрати єдине, визначене і прийнятне саме в даній комунікативній ситуації значення, інакше виникає незрозуміння. Якщо виникають сумніви, треба звертатися до подальшої необхідної інформації. Обидві сторони комунікації повинні не тільки знати значення слів даної мови, а й інтерпретувати їх в контексті використання (тон, гучність, невербальні жести та ін.).

Тут ми бачимо розмежування середовищ, де виникають комунікативні бар'єри, на три таких умовні сфери:

- 1) сфера внутрішньоособистісна;
- 2) сфера матеріального середовища;
- 3) сфера міжособистісна.

У дослідженні Л. Дунець [6] описані типи комунікативних бар'єрів, на які впливають індивідуально-психологічні особливості партнерів зі спілкування:

- 1) бар'єр темпераменту, характеру, акцентуації характеру;
- 2) бар'єр манери спілкування (домінантного суб'єкта спілкування, недомінантного суб'єкта спілкування, мобільного та ригідного суб'єктів спілкування, екстравертного та інтровертного суб'єктів спілкування);
- 3) бар'єр негативних емоцій (бар'єр страждання, бар'єр гніву, відрази і огиди, презирства, сорому і провини, поганого настрою);
- 4) бар'єр недостатнього розуміння важливості спілкування, неправильної установки свідомості (стереотипи, упередженого уявлення, неправильних відносин, відсутності інтересу, нехтування фактами);
- 5) бар'єр мови.

Крім того, дослідниця вказує на наявність таких бар'єрів: 1) соціальних і соціально-психологічних комунікативних; 2) фізичних комунікативних (віддаленість партнерів зі спілкування,

наявність композиційних перешкод у просторі, бар'єр фізичних станів людей, які спілкуються тощо); 3) соціально-рольових; 4) інформаційно-пізнавальних; 5) ідеологічних.

Соціально-психологічні комунікативні бар'єри [6], у свою чергу, класифікуються так:

- 1) організаційно-психологічні (при взаєминах “особистість — особистість”, “особистість — група” та “група — група”);
- 2) когнітивно-психологічні (різні знання про предмет спілкування), психомоторні (різниця навичок і вміння вести спілкування у рамках його заданої форми);
- 3) сенсорно-мовні (розбіжності у навичках сприйняття і висловлювання у суб'єктів спілкування);
- 4) психосоціальні, які виникають при невідповідності рольової компетентності особистості тій системі спілкування, в яку вона включається.

Кожна із груп бар'єрів або їх сукупність в конкретній ситуації визначає “висоту” перешкод між суб'єктами взаємодії.

Іноді вивчаються комунікативні бар'єри за якимось *одним*, уніфікуючим критерієм. Так, наприклад, В. Кан-Калик [8] описує комунікативні бар'єри, пов'язані з *настановами* особистості:

1. Бар'єр упередженості та безпричинної негативної настанови.
2. Бар'єр негативної настанови, яку ввів у довід комунікатора хтось із людей (повідомив йому негативну інформацію).
3. Бар'єр “страху” контакту з людиною, причиною якого є тривога, що спілкування не буде успішним.
4. Бар'єр “очікування нерозуміння”.
5. Бар'єр “невірних стереотипів”.
6. Бар'єр “віку” — між різними віковими категоріями. Прикладом такого бар'єру може бути бар'єр між батьками і дітьми. За класифікацією В. Кан-Калика він має такі різновиди:

6.1. Бар'єр “зайнятості” (батьки завжди зайняті якоюсь діяльністю, тому їм ніколи звертати увагу на дітей).

6.2. Бар'єр “дорослості” — зрозуміти дітей батькам заважає їх власний вік, так звана “висота дорослості”.

6.3. Бар'єр “старого стереотипу” — батьки не помічають вікової динаміки особистості своєї дитини.

6.4. Бар'єр традицій виховання — батьки прагнуть механічно запроваджувати та виконувати у

своїй сім'ї ті форми, методи та засоби виховання, що панували в їх сім'ях в період їхнього дитинства.

6.5. Бар'єр дидактизму — характеризується постійним, з кожної нагоди повчанням власних дітей.

Іноді вчені вважають комунікативними бар'єрами тільки ті, що пов'язані з *невмінням слухати*. Так, І. Агвтер [3] описав ситуації, що деструктивно впливають на спілкування. Їх ще іноді називають бар'єрами слухання. Вони, як правило, заважають співрозмовнику і порушують хід його думок. Ці перешкоди незмінно спонукають співрозмовника захищатися, викликаючи роздратування та злість:

1. Наказ, вказівка, команда (“Ще раз!”, “Розповідайте повільніше”).
2. Попередження, загроза, обіцянка (“Ви пожалкуєте, якщо це зробите”).
3. Повчання, вказівка на недоцільність (“Вам не треба так робити”, “Це неправильно”).
4. Порада, рекомендація чи рішення (“Подивіться на це інакше”, “Я би запропонував вам це оскаржити”).
5. Осуд, критика, звинувачення (“Те, що ви зробили, погано”, “Тепер ви на вірному шляху”).
6. Ухвалення, згода (“Ми вами пишаємося”, “Це було дуже гарно”).
7. Припущення, лайка, безпідставні узагальнення (“Подивіться на це інакше”, “Я би запропонував вам це оскаржити”).
8. Інтерпретація, аналіз, діагностика (“Ви справді в це не вірите?”, “Ви це кажете, щоб мене розчудити?”).
9. Співчуття, підтримка (“Наступного разу ви будете почуватися краще”, “Всі помиляються”).
10. Допит, з'ясування (“Хто ж це вам порадив?”, “Що ж ви накоїте наступного разу?”).
11. Відхід від проблеми, відволікання уваги (“Чому б вам не викинути цього з голови?”, “Поговорімо про інше”).

Окреме місце займають *організаційні комунікативні бар'єри*.

Л. Орбан-Лембрик [13] виокремлює мікро- і макробар'єри організаційної комунікації. Мікробар'єри спілкування виникають на міжособистісному рівні: у повідомленні відправника, в обміні думками, у виборі носія (електронна пошта, комп'ютер, офіційна мова та ін.).

Макробар'єри спілкування пов'язані із зовнішнім середовищем, у якому здійснюється уп-

равлінська комунікація, і маніфестуються в інформаційному переважанні, великій кількості носіїв, обмеженні обміном інформацією, вмінні користуватися інформацією.

Також дослідниця виокремлює смисловий, логічний, фонетичний, семантичний та стилістичний комунікативні бар'єри [12].

Виокремлено три типи бар'єрів, що перешкоджають як відправленню, так і отриманню інформації в організації. Наприклад, між керівником і підлеглим це можуть бути бар'єри, що пов'язані зі сприйняттям, семантичні і організаційні [7].

Іноді вчені зосереджують свою увагу на комунікативних бар'єрах, що виникають у певних комунікативних контекстах — під час переговорів чи нарад, під час спілкування редактора з автором чи директора школи з учителем.

Так, серед комунікативних бар'єрів, що з'являються під час переговорів, виокремлюють такі їх різновиди [4]:

1. Партнери вступають у переговори, не обдумавши напередодні в достатній мірі свої цілі та завдання. Це можна назвати бар'єром “холодного запуску” на початку переговорів.
2. Відсутність програми. У партнерів немає чіткого плану дій в рамках максимальних і мінімальних вимог. Переговори вести легше, якщо існують розроблені варіанти і програми дій.
3. “Головне, щоб це мене задовольняло” — партнер дотримується тільки своїх власних інтересів, це може блокувати співрозмовника, який втрачає інтерес до ведення переговорів.
4. Неправильна комунікативна поведінка одного з партнерів негативно відбивається на атмосфері переговорів, учасники переговорів у відповідь на неадекватну поведінку партнерів поводять себе емоційно та нестримано, не аргументують, а егоїстично виборюють тільки свою позицію, недооцінюють значення психологічних моментів (наприклад, готовності іншої сторони піти назустріч партнеру).
5. Невміння слухати. Монолог — типовий бар'єр у переговорах.
6. Бар'єр “пустити все за течією”. Партнер не має чіткого уявлення про конкретні пропозиції, потреби та критерії оцінювання предмета переговорів, позицій та очікуваної реакції протилежної сторони.

Відповідно до особливостей професійного спілкування редактора з автором виокремлюють на-

ступні бар'єри, що можуть перешкоджати ефективній взаємодії:

1. Бар'єр цільового узагальнення (партнери сприймають тільки те, що збігається з їхніми гіпотезами, мотивацією, цілями).
2. Нормативний бар'єр (відмінність у зіставленні предмета обговорення з певними соціальними зразками і нормами, проблема поєднання нормативної поведінки і творчого підходу роботи редактора з автором).
3. Мнемічний бар'єр (сприймання тільки тих дій, які знаходять відгук у пам'яті партнера).
4. Емпатійний бар'єр (пов'язаний з досягненням і розумінням, передбаченням емоційного стану іншого).

Підсумовуючи розгляд описаних вище класифікацій, можна стверджувати, що деякі дослідники вважають комунікативними тільки мовні бар'єри (фонетичний, семантичний, стилістичний, логічний), інші — тільки бар'єри слухання, решта вдається до вивчення конкретно-ситуативних чи індивідуально-психологічних бар'єрів та ін.

У цілому на підставі наведеного вище аналізу літератури можна, на нашу думку, виокремити чотири основні підходи до вивчення комунікативних бар'єрів:

- психолінгвістичний;
- загальнопсихологічний;
- соціально-психологічний;
- організаційно-психологічний.

На думку представників психолінгвістичного підходу (М. Корнєв, А. Коваленко, Б. Поршнев), комунікативні бар'єри виникають через відмінність у системах перекодування комунікатора і реципієнта (інформація проходить через своєрідні “фільтри”). Невідповідність фонетичного, семантичного, стилістичного та логічного тезаурусів, понять, знаків, символів, на думку представників цього напрямку, породжує нерозуміння у спілкуванні.

Загальнопсихологічний напрям (І. Атватер, М. Дональдсон, В. Знаков, Я. Луп'ян, А. Петровський, М. Ярошевський та ін.) акцентує увагу на вивченні особливостей різних психологічних процесів (сприйняття, розуміння, пам'ять, антиципацію тощо), що впливають на виникнення комунікативних бар'єрів.

Представники соціально-психологічного напрямку (Г. Гібш, Є. Головаха, К. Девіс, Л. Дунець, Є. Залюбовська, В. Кан-Калік, Дж. Ньюстром, А. Омаров, Н. Паніна, А. Потеряхін, Є. Рогов,

О. Саннікова, М. Форверг, Ю. Чуфаровський, Е. Холл та ін.) розглядають виникнення комунікативних бар'єрів переважно через призму особливостей комунікативної взаємодії учасників спілкування.

У рамках *організаційно-психологічного напрямку* (О. Жирун, І. Калинич, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик, Л. Худорошко) основний акцент робиться на дослідженні характеристик організації та особливостей управлінської діяльності як передумов виникнення комунікативних бар'єрів.

Слід зазначити, що наше дослідження виконано в рамках соціально-психологічного підходу. Описані вище підходи до розуміння сутності комунікативних бар'єрів були покладено в основу нашого емпіричного дослідження.

Література

1. Алякринский Б. Общение и его проблемы. — М.: Знание, 1982. — 64 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 376 с.
3. Атватер И. Я Вас слушаю (Советы руководителю, как правильно слушать собеседника): Сокр. пер. с англ. — М.: Экономика, 1984. — 112 с.
4. Гичан И. С. Психология делового общения: Конспект лекций. — К.: КМУГА, 1996. — 62 с.
5. Даль В. Толковый словарь великорусского языка: В 4 т. — Т. 1: А–З. — М.: АО "Издат. группа "Прогресс", "Универс", 1994. — 912 с.
6. Дунець Л. М. Психологія спілкування: Навч. посіб. для студ. спец. "Соціальна педагогіка" та "Практична психологія". — Хмельницький: ТУП, 2003. — 142 с.
7. Калинич І. Психологія ділового спілкування. — Ужгород: Мистецька лінія, 1999. — 112 с.
8. Кан-Калик В. А. Грамматика общения. — Грозный: Чечено-Ингушское изд-во, 1988. — 72 с.
9. Куницына В. Н. Нарушения, барьеры, трудности межличностного неформального общения // Актуальные проблемы теории и практики / Под ред. А. А. Крылова. — СПб.: Питер, 1995. — С. 70–136.
10. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2002. — 544 с.
11. Ньюстром Дж. В., Дэвис К. Организационное поведение: Пер. с англ. / Под ред. Ю. Н. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2003. — 448 с.
12. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — 448 с.
13. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — 568 с.
14. Парыгин Б. Д. Психологический барьер и его природа // Социальная психология и философия / Под ред. Б. Парыгина. — Л.: ЛГПИ, 1975. — Вып. 3. — С. 3–13.
15. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР. — М.: Педагогика, 1983. — 448 с.
16. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 449 с.
17. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. — К.: Вища шк., 1982. — 215 с.
18. Рогов Е. И. Психология общения. — М.: ВЛАДОС, 2001. — 336 с.
19. Саннікова О. П. Дифференціальний підхід в изучении трудностей в общении // Психология педагогического общения: Тез. докл. науч.-практ. конф. — Кировоград, 1990. — 236 с.
20. Словник української мови. — Т. 1. — К.: Наук. думка, 1970.
21. Чуфаровский Ю. В. Общение: наука и культура. — Ташкент: Узбекистан, 1986. — 87 с.
22. Kelly Gary F. Sexuality today. The human perspective. — N. Y.: McGraw Hill, 1998. — 698 p.

Комунікативний бар'єр являє собою різновид психологічного бар'єру й розуміється як перешкода, що виникає на шляху передавання інформації від її відправника до одержувача.

Коммуникативный барьер представляет собой разновидность психологического барьера и понимается как препятствие, которое возникает на пути передачи информации от ее отправителя к получателю.

The communicative barrier represents a version of a psychological barrier. It understood as an obstacle which arises on a way of transfer of the information from its sender to the addressee.

Надійшла 17 червня 2009 р.

РОЛЬ НРАВСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 198–200

Рассматривается значение нравственных ценностных ориентаций в становлении полноценной личности на основе анализа личностной зрелости старшеклассников одной из киевских школ.

К настоящему времени существует немало теорий личности, но наиболее совершенно личность представлена духовной психологией, которая пытается учесть многообразие связей человека с окружающим миром.

К историческим предпосылкам духовной психологии личности относится православная культура в целом, веками определявшая направление развития науки.

В книге Е. Коржовой “Психология личности. Типология теоретических моделей” рассмотрено 57 концепций личности: 25 зарубежных и 32 отечественных [3]. Наиболее целостные и глубокие исследования человека, по мнению автора, представлены российской духовной психологией. Это оригинальное направление психологии личности включает в себя следующие школы: казанскую (В. Снегирев, В. Несмелов); московскую (М. Троицкий, С. Франк, о. П. Флоренский); петербургскую (А. Ухтомский); киевскую (В. Зеленский).

В более ранней своей книге “Психологическое познание судьбы человека” Е. Коржова подчеркивает тесную взаимосвязь психологии жизненного пути с проблемами развития личности [2].

Развитие личности в духовной психологии рассматривается как развитие духа. Вопрос о норме и патологии личности здесь тесно связан с развитием личности, с ее духовной зрелостью. Во главу угла ставится понятие нравственности. Духовно зрелой является личность, у которой сформированы вторичные личностные образования: направленность и духовность. Направленность зависит от системы ценностей. Вторичные личностные образования формируются на основе

первичных: субъектности, жизненной позиции, ответственности, творчества, нравственного выбора, поступка, отношения.

Представители разных школ духовной психологии призывают к преодолению нарастающего духовного убожества человека, ущербности его ценностных ориентаций, усматривая одну из важнейших причин этого в порочности социального типа цивилизации, в ее бездуховности, голом практицизме и отрыве от сакральных начал бытия. Норма соотносится с максимальным приближением к родовой человеческой сущности.

Преобладание материалистического мировоззрения в советской психологии XX в. привело к утрате традиций отечественной христианской мысли. Наука, отторгнутая от духовной культуры, не может осуществить всесторонний подход к проблеме человека. Это явилось одной из важных причин нарастания инволюционных тенденций в обществе, что способствует формированию неполноценной личности подрастающего поколения, а в дальнейшем ведет к разрушению психического здоровья и неумению использовать свой природный потенциал. Факторы социальной ситуации, крайне опасные для развития подрастающей личности, обозначил А. Дусавицкий в статье “Психология личности в социальном измерении” [1]. К первому фактору он отнес процессы, нарушившие поступательный ход исторического развития, что затруднило усвоение новым поколением опыта предшественников. Другой фактор указывает на то, что система общественного воспитания перестала существовать как единый процесс, а это отразилось на всей системе образо-

вания. Третий фактор обозначается как кризис семейных отношений, что осложняет процесс вхождения в жизнь новых поколений. Если раньше поколение родителей для подростков выполняло стабилизирующую роль, то сегодня значительная часть взрослых дезориентирована, деморализована, их жизненный опыт стал неактуальным для молодежи. Психическое здоровье тесно связано с ценностями личности и социальными нормами. Деструктивное окружение и ригидное авторитарное образование легко приводят к непродуктивным привычкам и паттернам, основанным на дефицитной ориентации. Давление группы и социальная пропаганда уменьшают независимость суждения, так что индивидуум вынужден подменять собственные вкусы и суждения внешними, социальными стандартами.

В Украине в последние годы особенно остро ощущается проблема сохранения психологического здоровья населения. Заболеваемость среди детей в возрасте до 17 лет в 2006 г. составила 37 % от общих показателей заболеваемости населения Украины, страдающего расстройствами психики и поведения [6, 15]. Среди других возрастных категорий наиболее уязвимым является подростковый возраст.

На пубертатный возраст приходится пик различных видов девиантного и делинквентного поведения. В этот же период начинают наиболее отчетливо проявляться психопатоподобные расстройства, обусловленные декомпенсацией резидуальной церебрально-органической патологии, приобретенной в перинатальном периоде или раннем детстве. В условиях неблагоприятного воспитания и влияния соответствующего окружения формируются патологические черты личности. Подросткам с патологическими чертами характера, испытывающим затруднения при социальной адаптации, часто присуще аддиктивное поведение. Наконец, в этом возрасте часто впервые появляются эндогенные психические заболевания (шизофрения, аффективные расстройства, эпилепсия) [4, 119].

Факторы, обуславливающие формирование расстройств поведения в подростковом периоде, могут быть разделены на следующие:

- болезненное усиление влечений в результате органических заболеваний головного мозга или конституционально обусловленной неполноценности, что ведет к изменениям влечений, достигающим иногда степени глубоких, несовместимых с общечеловеческими нормами извращений;

- отсутствие авторитета воспитателей и родителей в условиях противоречивых морально-этических и общественных норм;
- неразрешимые личностные конфликты, приводящие к импульсивным действиям, направленным на попытку их разрешения.

Потеря нравственных ориентиров приводит к росту количества подростков с инфантильным отношением к будущему и способствует проявлению различных форм зависимого поведения. Психологическое обследование детей в возрасте 14–15 лет, проведенное нами в одной из школ Подольского района г. Киева в 2007–2008 гг., выявило, что у большинства ребят не закончен процесс формирования личности. Это проявляется в том, что у большинства подростков нет новообразований, характерных для конца подросткового периода: у 75 % подростков слабая способность к целеполаганию, у 62 % нет временной перспективы, у большинства ребят слабо выражена способность принимать решения и воплощать их в жизнь. У значительной части таких подростков выражены функциональные (60 %) и хронические заболевания (30 %), что значительно больше, чем в контрольной группе.

Отсутствие творческой реализации во многих семьях этих детей привело к тому, что в последние годы появился такой феномен, как страх будущего [7]. По данным проведенного опроса, у ребят слабо выражена ориентация на духовные ценности. Многие подростки полагают, что избавиться от страха можно путем приобретения повышенного благосостояния. Из гуманистических ориентаций, таких как альтруизм, духовность и творчество, наименее выраженной оказалась творческая ориентация, что задерживает конструктивное саморазвитие.

У подростков с выраженной ситуативной направленностью нами получены высокие показатели личностной тревожности, что дисгармонизирует личность.

Тенденция к снижению процессов саморазвития в подростковом социуме ведет к снижению уровня психологической культуры [5]. Ценности являются одним из наиболее сложных компонентов психологической культуры как в плане определения, так и их присвоения ребенком. Ценности соотносятся не с истиной, а с представлениями об идеале, желаемом, нормативном. Ценность, в отличие от нормы, предполагает выбор, и поэтому именно в ситуациях выбора наиболее ярко проявляются характеристики, относящиеся к ценностно-смысловому компоненту культуры

человека. Именно ценностно-смысловой компонент психологической культуры подростков наиболее значим для познания своего внутреннего мира, выбора своего жизненного пути, способствует обогащению представлений подростка о духовной сфере человека.

Духовность — видоспецифический признак человека, который определяет логику и ритм его развития. Духовность упорядочила общество и фактически выделила человека из животного мира. В духовности были воплощены лучшие человеческие идеалы на протяжении всей истории развития общества. В наиболее общем плане эти идеалы были едины в разные эпохи и у разных народов, поэтому они получили название “вечные ценности”. Одна из центральных задач воспитания состоит в том, чтобы сформировать у растущего человека духовную направленность личности, которая составляет основу психического здоровья и способствует полноценному развитию ребенка на всех этапах онтогенеза.

В условиях интенсивного общественного развития роль нравственных начал во всей жизни общества становится ведущей. Только возрождая традиции духовной психологии, можно максимально учесть возрастные и индивидуальные

особенности подростка, способствовать духовной связи между поколениями, помочь обрести ему смысл жизни.

Литература

1. Дусавицкий А. К. Психология личности в социальном измерении // Практична психологія та соціальна робота. — 2003. — № 3. — С. 1–3.
2. Коржова Е. Ю. Психологическое познание судьбы человека. — СПб.: Союз, 2002. — 334 с.
3. Коржова Е. Ю. Психология личности. Типология теоретических моделей. — СПб.: Ин-т практической психологии, 2004. — 541 с.
4. Лакосина Н. Д., Сергеев И. И., Панкова О. Ф. Клиническая психология: Учеб. для студ. мед. вузов. — 2-е изд. — М.: МЕДпресс-информ, 2005. — 416 с.
5. Мотков О. И. Психологическая культура личности // Газ. “Школьный психолог”. — 1999. — № 15. — С. 8–9.
6. Пінчук І. Охорона психічного здоров'я — один з пріоритетних напрямів сучасного етапу розвитку світового суспільства // Новости медицины и фармации. — 1997. — № 20. — С. 15–17.
7. Хухлаева О. В. Психология подростка: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. 031000. — М.: Academia, 2004. — 158 с.

На сьогодняшньому етапі психології особистості відроджується інтерес к духовній психології, которая стремится к целостности познаний о человеке. Нравственность — ведущее понятие духовной психологии личности. Не только полноценное личностное развитие, но и психическое здоровье тесно связано с ценностными ориентациями. Возрождение духовной культуры способствует формированию психологической культуры, что значимо для познания своего внутреннего мира и выбора жизненного пути. С этих позиций проанализирована личностная зрелость у старшеклассников одной из киевских школ.

На сьогоднішньому етапі психології особистості відроджується інтерес до духовної психології, яка прагне до цілісності пізнання про людину. Моральність — головне поняття духовної психології особистості. Не тільки повноцінний розвиток особистості, а й психічне здоров'я тісно пов'язані з ціннісними орієнтаціями. Відродження духовної культури сприяє формуванню психологічної культури, що є значущим для пізнання свого внутрішнього світу та вибору життєвого шляху. З цих позицій проаналізовано особистісну зрілість старшокласників однієї з київських шкіл.

The current stage of the psychology of a personality brings back the interest for the spiritual psychology that seeks for integrity of knowledge of a man. Morality is a leading notion of the spiritual psychology for a personality. The full value of a personality development as well as the psychological health is closely related to value orientations. The revival of spirituality facilitates the formation of a psychological culture that is important for learning the inner world and choosing the way in life. These became the positions for analyzing the maturity of a personality of the senior pupils in one of the Kyiv schools.

Получена 8 июня 2009 г.